

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin Nr. 86

Mei/Mai 1994

Redacteurs
Rédaction

Dr. A.M.G. Rutten
Apr. Guy Gilijs

INHOUD - SOMMAIRE

B. MATTELAER	Voorwoord	1
G. VERCRUYSE	Avant-Propos	3
A. RUTTEN	Huldebetoon aan twee Nederlandse uittredende bestuursleden	5
G. GILIAS	Omtrent het redacteurschap	6
L. PLOUVIER	L'électuaire, un médicament plusieurs fois millénaire	7
R. BLONDEAU	De eerste landelijke apotheker van West-Vlaanderen	22
P. DE BECKER	Ets "De Apotheker te Leuven"	27
B. MATTELAER	Int. colloquium "Farmaco-Botanie in de Middeleeuwen en Renaissance"	28
L.J. VANDEWIELE	Laudatio Dirk Arnold Wittop Koning	32
A. RUTTEN	Apotheker als gevolmachtigd minister	37
R. JANSEN-SIEBEN	Scientiarum Historia	51

AANKONDIGINGEN - ANNONCES

10 ^{ième} Congrès National de Pharmacie, Roumanie	36
--	----

VERSLAGEN - COMPTES-RENDUS

Bijeenkomst van de Kring in Turnhout 5/93	38
Bijeenkomst van de Kring in Gent 10/93	39
Bestuursvergadering Kring in Antwerpen 1/94	40

STATUTEN - STATUTS

	41
--	----

IN MEMORIAM

Go Lam San, apotheker	48
József Antall, Premier Ministre de la Hongrie	50

NECROLOGIE / OVERLIJDENS

	52
--	----

ARCHIEF

	52
--	----

WOORD VOORAF

Een nieuw bestuur, een ander geluid.

Tijdens de bijeenkomst in Gent worden verschillende nieuwe bestuursleden verkozen, en op de bestuursvergadering van 22 januari 1994 vindt dan in Antwerpen de samenstelling van het nieuw bestuur plaats, in vervanging van de uittredende leden. Zij die weggaan hebben de Kring zoveel jaren op goede banen weten te leiden, en daarom gaat vooreerst onze oprechte dank naar hen : Dr. Leo Vandewiele en Dr. Dirk A. Wittop Koning, de twee noeste werkers die als redacteur het Bulletin zoveel lange jaren met degelijke en wetenschappelijke bijdragen hebben voorzien ; hun arbeid is moeilijk in te schatten. Prof. Dr. Jet Bosman-Jelgersma wist ons zo dikwijls met raad en daad bij te staan, en met Eddy Dekker werden de penningen goed beheerd.

In zijn plaats treedt nu Hugo Van Der Meer aan, en als assessoren komen Dr. Annette Bierman, Leonard De Causmaecker en Tillo Geldof het bestuur vervoegen, evenals Dr. Fons Rutten. Dr. Fons Rutten en bibliothecaris Guy Gilijs hebben nu de verantwoordelijke taak op zich genomen om als redacteurs het Bulletin op te stellen, in de geest van hun illustere voorgangers, maar met hun eigen stijl en bekwaamheid.

Daarom even voorstellen :

Bibliothecaris-redacteur Guy Gilijs wordt in 1944 geboren, en na zijn middelbare studies in Leuven studeert hij Farmacie aan de K.U. Leuven. Als apotheker vestigt hij zich dan in het Brabantse Haasrode.

Reeds tijdens zijn studentenjaren wordt hij door de farmaciegeschiedenis aange trokken, en begint hij een waardevolle collectie farmaceutische voorwerpen aan te leggen.

Sinds de bijeenkomst in Spa in 1981 is hij een onzer trouwste leden, zodat hij enkele jaren nadien als bibliothecaris in het bestuur wordt opgenomen. Hij is verantwoordelijk voor het archief, verstuurt de Bulletins, en helpt de penningmeester bij het innen van de bijdrage in België.

In 1982 en 1992 organiseert hij twee mooie bijeenkomsten in Leuven, geeft regelmatig voordrachten binnen maar ook buiten de Kring, en verzorgt maandelijks een bijdrage over farmaciegeschiedenis in twee informatiebladen van de groothandel. Menigmaal werkt hij mee aan tentoonstellingen met stukken uit eigen verzameling, en is auteur van «De Apotheek - Een fotoboek over oude apotheken in België» (1985) en «Officina Antiqua - 250 prenten van 250 jaar Apotheek in België» (1994). Hij is medeauteur aan het Jubileumboek van het 100-jarig bestaan van de A.V.L.O. dat noemt «De Apotheker te Leuven» (1993).

Daarnaast is hij medestichter en spelend lid van de Toneelkring «Het Spel - Oud-Heverlee», en tenslotte oprichter van het team Thuis-gezondheidszorg in zijn streek.

Hij wordt nu redacteur van het Bulletin voor België en Luxemburg.

Met Dr. Fons Rutten krijgt de nieuwe redactie van het Bulletin voor Nederland geen vreemde eend in de bijt. Hij was in de vijftiger jaren hoofdredacteur farmacie verbonden aan de periodiek «Chemische en Farmaceutische Techniek».

Geboren in 1922 te Voorburg behaalt Fons Rutten na het doctoraal examen farmacie en biochemie in 1952 het apothekersdiploma in 1953 aan de R.U. Leiden. Na een drie-jarig dienstverband als hoofd van het farmaceutisch laboratorium van de Koninklijke Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek in Delft, vertrekt hij naar Curaçao als beherend apotheker. Na zijn huwelijk met M.L. Corsen (kleindochter van componist J.S. Corsen) keert hij naar Nederland terug, werkt nog enkele jaren als hoofd van het labo bij de Gistfabriek, en vestigt zich dan als apotheker in Eindhoven. Naast zijn werkzaamheden als officina-apotheker studeert hij Rechten aan de K.U. Brabant en Muziekgeschiedenis aan de R.U. Utrecht, en tenslotte volgt hij de cursus Stralingsbescherming en Radiopathologie aan het Cohen-Instituut in Leiden.

In januari 1986 laat hij zijn apotheek over, en bereidt zich dan voor op een promotie (met Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma als promotor) welke plaatsheeft op 1 juni 1989 aan de R.U. Leiden, met de dissertatie «Apothekers en Chirurgyns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de 19de eeuw.»

Sinds 1946 verschijnen van Dr. Fons Rutten op regelmatige tijden 49 farmaceutische en historische publicaties, waarvan vanaf 1990 er ongeveer 17 de farmaciegeschiedenis behandelen, vooral over de Farmacie in de Nederlandse Antillen.

Het is met vreugde en genoegen dat we deze twee nieuwe redacteurs hebben voorgesteld, want we weten dat het Bulletin in goede handen blijft, en dat ons tijdschrift verder gerust zal mogen wedijveren met andere farmaco-historische tijdschriften. De lezer mag veel genot beleven aan het lezen van het Bulletin, en er voor zorgen dat het in bredere kringen verspreid wordt. Laten we allen een heildronk brengen op de groei en de bloei van onze zo dierbare Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux en het verzorgde Bulletin !

De Voorzitter,

Bernard Mattelaer.

AVANT-PROPOS

Au cours de la réunion de Gand, fin 1993, plusieurs membres ont élus et le bureau mis en place en janvier 1994. Nos pensées vont d'abord aux confrères quittant leur mandat pour les remercier du lourd travail accompli. A nos éminents fondateurs et scientifiques L. Vandewiele et D. Wittop Koning travailleurs infatigables tenant très haut le niveau des communications. Au Prof. A. Bosman-Jelgersma qui nous a aidé de sa compétence dynamique et à E. Dekker, trésorier exemplaire.

Le nouveau trésorier est H. Van Der Meer, les assesseurs A. Bierman, L. De Causmaecker et T. Geldhof. F. Rutten entre en charge comme rédacteur du Bulletin ainsi que notre bibliothécaire G. Gilius.

Guy Gilius. Notre bibliothécaire et rédacteur est né en 1944 et diplômé de la K.U.L. Pharmacien d'officine à Haasrode dans le Brabant flamand. Esprit curieux de tout, collectionneur dans l'âme il s'est constitué au fil des années un ensemble de pièces de pharmacie ancienne de très grande valeur. Depuis la réunion de Spa en 1981 il est un de nos membres des plus assidus. Archiviste, bibliothécaire, il s'occupe également de l'expédition des Bulletins et perçoit les cotisations pour la Belgique. Il a organisé de main de maître nos réunions de 1982 et 1992 à Louvain. Donnant régulièrement des conférences, il organise des expositions et fait paraître des articles médico-pharmaceutiques dans plusieurs feuilles d'information publiées par les grossistes en pharmacie. Il a publié en 1985 «De Apoteek - Een fotoboek over oude apoteken in België» et «Officina Antiqua» en 1994, également co-auteur du livre «De Apoteek te Leuven» publié en 1993 à l'occasion du centenaire de l'A.V.L.O. Fondateur et acteur du Cercle théâtral «Het Spel - Oud-Heverlee», il est aussi la cheville ouvrière de la cellule «soins à domicile» dans sa région.

Fons Rutten. Né en 1922 à Voorburg (NL) est diplômé en sciences pharmaceutiques et biochimiques de l'université de Leiden (1953). Rédacteur en chef du périodique «Chemische en Pharmaceutische Techniek» il occupe des fonctions dirigeantes dans le laboratoire de la Koninklijke Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek à Delft. Après trois ans il part à Curaçao pour diriger une pharmacie d'officine. Après son mariage avec M.L. Corsen, petite-fille du poète de Curaçao J.S. Corsen, il revient aux Pays-Bas pour prendre la tête du laboratoire

de la N.G.S.F. Mais l'officine lui tient à cœur et il s'installe à Eindhoven. En plus de ses multiples activités il étudie le droit à l'université du Brabant, l'histoire de la musique à l'université d'Utrecht et suit les cours de Chimie nucléaire et de Radiopathologie à l'Institut Cohen de Leiden. En 1986 il remet son officine et prépare un doctorat. Le Prof. Bosman-Jelgersma sera son promoteur. En 1989 il obtient son titre de l'université de Leiden avec le mémoire «Apothekers en Chirurgijns. Gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de 19de eeuw».

Depuis 1946 F. Rutten est l'auteur de 49 communications et mémoires scientifiques dont 17 traitent de l'Histoire de la Pharmacie, la plupart en rapport avec les Antilles Néerlandaises.

La personnalité scientifique multiple et le dynamisme de nos deux nouveaux rédacteurs sont les garants d'une continuité et d'un épanouissement certain avec leurs propres sensibilités.

Vice-Président,

Ghislain Vercruysse.

HULDEBETOON AAN TWEE NEDERLANDSE UITTREDENDE BESTUURSLEDEN

Het wisselen van de wacht binnen het bestuur had tot gevolg dat de functie van Nederlandse redacteur van het Bulletin aan mij werd toegewezen. Als opvolger van Dr. apotheker Dirk Arnold Wittop Koning heb ik de aangename taak hulde te brengen aan een collega, die zulk een belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van de Kring en van het Bulletin. Collega Wittop Koning werd op 3 september 1911 in Bloemendaal geboren. Na zijn apothekersexamen in Amsterdam in 1940 promoveerde hij in 1952 op het proefschrift *«De handel in geneesmiddelen te Amsterdam tot omstreeks 1637»*.

Dr. D.A. Wittop Koning

In 1948 aanvaardde hij een privatdocentschap aan de Gemeente Universiteit Amsterdam met de openbare les *«Verschuivingen in het Apothekersvak in de loop der eeuwen»*. Zijn vele bijdragen, voornamelijk over de geschiedenis van de farmacie, hadden de toekenning van een groot aantal onderscheidingen tot gevolg. Voor ons is belangrijk dat hij op 18 april 1950 mede-oprichter werd van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux en dat wij uit een groot aantal nummers van het samen met Dr. L.J. Vandewiele geredigeerde Bulletin, van zijn gedegen kennis van de farmaceutische historie konden profiteren. In 1975 werd hij benoemd tot erelid van de Kring, maar de bekroning van zijn werk vormde de toekenning op 2 december 1993 van de George Sarton leerstoel door de Universiteit Gent.

Reeds eerder waren Nederlandse medische en farmaceutische historici vereerd met de medaille van de in Gent geboren wetenschaps-historicus George Sarton (1884-1956). Bij het huidige aftreden van Prof. Dr. H. A. Bosman-Jelgersma als assessor van de Kring is het goed te memoren dat in 1989 een dergelijke onderscheiding ook aan haar werd toegekend. In beide gevallen, Wittop Koning en Bosman-Jelgersma, werd de laudatio uitgesproken door Prof. Dr. L.J. Vandewiele.

Henriëtte Augusta Jelgersma werd op 6 november 1926 geboren te Oegstgeest. Zij is gehuwd met apotheker J. Bosman. Na haar apothekersdiploma in 1956 promoveerde ze in 1979 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam bij Prof. Dr. G.A. Lindeboom op : *«Vijf eeuwen Delfse apothekers»*. In 1983 werd ze benoemd tot bijzonder hoogleraar in de Geschiedenis der Farmacie aan de Rijksuniversiteit Leiden. Met enthousiasme en grote vaardigheid begeleidde ze daarna, zowel te Groningen als te Leiden, haar studenten en promovendi. Twee van deze laatsten hebben het terrein van de Geschiedenis der Nederlandse koloniale farmacie als onderwerp voor hun proefschrift gekozen. In 1981 nam ze zitting in het bestuur van de Kring als penningmeester en van 1990 tot eind 1993 fungeerde ze als assessor. Zij verzorgde in de jaren tachtig drie grote congressen : in Delft, Leiden en Enkhuizen. In oktober 1993 ontving ze de jubileumpenning van de KNMP.

A.M.G. Rutten.

Dr. Prof. H.A. Bosman-Jelgersma

OMTRENT HET REDAKTEURSCHAP...

De schrik sloeg me om het hart toen ik vernam dat collega Leo Vandewiele me zou voordragen om zijn plaats in te nemen als Belgische redakteur van het Bulletin van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux.

Ik was bijna de wanhoop nabij bij de gedachte : «Niemand kan Leo evenwaardig vervangen.» Een veertigjarige ervaring, een bibliotheek met een onuitputtelijke bron van informatie, een kennis van de geschiedenis van de pharmacie waarvan ik alleen maar kan dromen, een pen en een schrijfstijl zoals geen ander... Genoeg elementen om naar adem te snakken.

Terug met beide voeten op de grond kan ik niet ontkennen geleid te zijn met het aanbod en meer dan enige fierheid te voelen opwellen.

Zijn belofte me te zullen inwijden in de diepste geheimen van het redacteurschap en me met woord en daad bij te staan bij de eerstvolgende uitgaven van ons gewaardeerd Bulletin, heeft me tenslotte overtuigd de uitnodiging aan te nemen.

Samenwerkend met collega Rutten uit Nederland, gesterkt door een grote interesse voor de geschiedenis van de farmacie sedert mijn studententijd (al 30 jaar geleden !) en als bibliothecaris van de Kring, wil ik de oud-redacteuren en het bestuur van de Kring niet beschamen en verder zorg dragen voor de hoge wetenschappelijke waarde van ons Bulletin.

De scheidende redacteuren Dr. Apr. Leo Vandewiele en Dr. Apr. Wittop Koning, wisten door een harmonieuze samenwerking de eerste bulletins van een twintigtal bladzijden (formaat 18 x 27 cm) uit te werken tot een standaarduitgave van ruim tachtig bladzijden (formaat 21 x 30 cm), met een immer interessante inhoud, hoogstaand wetenschappelijk en gevarieerd. In de periode 1951-1993 verzorgden ze niet minder dan 85 nummers. Dank Leo voor de jarenlange inzet, voor de mooie erfenis en voor het vertrouwen in uw opvolging !

Apr. Guy Gilias.

L'ÉLECTUAIRE, UN MÉDICAMENT PLUSIEURS FOIS MILLÉNAIRE

Liliane Plouvier*

Aujourd'hui plus personne ne connaît l'électuaire, ce médicament qui a fait fureur pendant des siècles. La *Nouvelle Officine de Dorvault* lui consacre néanmoins encore tout un chapitre dans son édition parisienne de 1955. Elle en donne la définition suivante : on entend par électuaire 'des médicaments d'une consistance de pâte molle, composée de poudres très fines divisées soit dans un sirop, soit dans du miel ou un mellite, et, quelquefois aussi dans une résine liquide. Des pulpes, des extraits, des sels y entrent quelquefois'.

L'électuaire dédaigné par la pharmacie moderne, qui le considérait comme un médicament indigeste et chaotique, était pour la médecine préscientifique le summum de l'art. Elle y voyait une composition parfaite.

Il existait des dizaines de sortes d'électuaires. L'édition précitée de Dorvault en mentionne une cinquantaine, destinés à soigner les maux les plus divers.

Les origines de l'électuaire remontent dans la nuit des temps. Le mot lui-même apparaît en français vers 1300 : dans la *Chirurgie* de l'abbé Poutre (1), à la place de l'ancien français "lettuaire" (2). Il est dérivé du bas latin *electuarium*. Au 7ème siècle, Isidore de Séville le définit déjà comme un médicament de consistance molle : "Electuarium vocatum eo quod molle sorbeatur" (3).

Mais l'*electuarium* possède des racines beaucoup plus anciennes, comme en témoigne son passé étymologique. *Electuarium* est, en effet, une forme abâtardie d'*elecmatium*, qui apparaît au 5ème siècle et constitue une déviation orthographique du latin classique *ecligmatium*, forme diminutive d'*ecligma*. Ce dernier est, quant à lui, emprunté au grec *ἐκλειγμα(τιον)* provenant du verbe *(ἐκ)λειχειν*, c.-à-d. lécher. Dans la médecine gréco-romaine, l'*écligma(tium)* est, en effet, un médicament à lécher. Sa source doit être recherchée dans la médecine babylonienne.

1. ANTECEDENTS BABYLONIENS

Les médicaments à lécher mésopotamiens ont été répertoriés par Dietlinde Goltz dans son excellent ouvrage *Zur altorientalischen und griechischen Heilkunde*.

Ils sont exprimés par le verbe akkadien *nasabu* = lécher et font appel à une matière se prêtant à ce type particulier d'absorption : soit grasse, soit visqueuse.

Trois formules se distinguent :

- la substance en cause est léchée sans autre forme de procès (cf. "Lorsqu'un homme est ensorcelé... il léchera du saindoux")
- elle sert de véhicule à une ou plusieurs drogues (cf. "Contre les maladies pulmonaires cinq drogues sont léchées dans du miel, du beurre et de l'huile fine" (*ibid.*))
- elle fait office d'excipient ; dans cette hypothèse, une mixtion pharmaceutique

(*) Chargée de cours aux Facultés des sciences commerciales et des sciences administratives de la Ville de Bruxelles.

(1) Cf. P. IMBS, *Trésor de la langue française*. Vol. VII, Paris 1979.

(2) Orthographié indifféremment laituaire, lectueire, laituaire ou lectuaire.

(3) Isidori Hispalensis episcopi, *etymologiarum sive originem libri XX*, éd. W.M. LINDSAY, Oxford 1911, réimpr. Oxford 1957, IV, par. 10.

est nécessaire (cf. "Lorsqu'un homme souffre de la rate et d'insomnies diurnes et nocturnes, tu pileras des drogues, les mêleras à du miel et lui donneras à lécher cela" (*ibid.*)).

2. CORPUS HIPPOCRATIQUE

La médecine grecque poursuit la tradition mésopotamienne. *Nasabu* est traduit par (ἐκ)λειχειν et substantivé en ἐκλεικτον. Les médicaments à lécher apparaissent une vingtaine de fois dans le *Corpus hippocratique* (recueil d'une série d'œuvres médicales dont la plupart datent de la fin du 5ème siècle avant notre ère). Ils y sont associés à de la graisse ou à du miel. D'autres matières gluantes interviennent en outre : le galbanum (gomme-résine produite par la *Ferula galbanifera* Bossier et Buhse, ombellifère à tige ligneuse), la myrrhe (autre gomme-résine, provenant d'un arbre épineux, le *Balsamodendron Erhenbergianum* Berg) et la scille (*Scilla maritima* L., oignon marin qui croît aux bords de la Méditerranée et contient des principes mucilagineux). Les fruits secs ayant des vertus antitussives (amandes, pignons) jouent également un rôle important. L'ἐκλεικτον est, en effet, principalement indiqué dans les affections des voies respiratoires. Conformément à la déontologie hippocratique, il possède un caractère extemporané et est, en principe, préparé au chevet du malade.

Citons les recettes suivantes, extraites du *Régime des maladies aiguës* (*Appendice*) : "Du galbanum et des pignons de pin dans du miel attique". Recette lapidaire, rédigée en style télégraphique (*Kurzrezept*).

Et voici une autre plus détaillée (*Vollrezept*) contre l'empyème (pleurésie purulente) : "Coupez en tranches des oignons de scille et faites-les cuire dans de l'eau ; quand ils auront bien bouilli, jetez l'eau ; versez-en de la nouvelle et faites recuire la scille jusqu'à ce qu'elle paraisse molle au toucher et bien cuite, broyez-la exactement, mêlez-y du cumin rôti, du sésame blanc, des amandes fraîches, pilez toutes ces substances dans du miel et donnez l'ἐκλεικτον". Celui-ci a une connaissance nouvelle : celle d'une pâte épaisse, lointain ancêtre du massepain.

3. DIOSCORIDE

Médecin grec du 1er siècle de notre ère, attaché aux armées romaines, Dioscoride est l'auteur d'un célèbre herbier *De la matière médicale* (5). Les médicaments à lécher y sont mentionnés une quarantaine de fois sous leur forme, soit verbale, soit substantive. On retrouve non seulement l'ancienne orthographe ἐκλεικτον, mais aussi une nouvelle ἐκλειγμα. Ils ont recours au miel, à des gommes-résines, des végétaux mucilagineux (scille et semences de lin) et, en outre, résineux (térébinthine), ainsi qu'à des fruits secs. Leurs indications thérapeutiques continuent d'être axées sur les voies respiratoires. Citons à titre d'exemples :

- "Les amandes sont bonnes pour le foie, la toux et le gonflement du colon : la grandeur d'une aveline est léchée avec du miel et du lait".

(5) C. SPRENGEL, "Pediani Dioscoridi Anazarbi, De materia medica, Libri quinque", *Medicorum graecorum opera quae exstant*, vol. XXV et XXVI, Leipzig 1829-1830.

- “Les semences (de lin) avec du miel prises en c *ἐκλεικτον* purifient la poitrine et atténuent la toux”.
- “L'ortie léchée avec du miel est indiquée en cas d'orthopnée, d'affections des poumons et de la poitrine”.

On constate que les médicaments décrits par Dioscoride ont une structure simple et non composée. Cela est dû au fait que son œuvre, comme la plupart des herbiers, est conçue à la façon d'un répertoire de drogues d'origine végétale, minérale et animale.

4. PLINE

En traduction latine (*ἐκ*)*λειχειν* et *ἐκλειγμα/ἐκλεικτον* donnent respectivement *delingere* et *linctus*. Celse, qui au 1er siècle de notre ère compose une vaste œuvre médicale, conseille, au chapitre *De faucium morbis* (Des maux de gorge) et sous la rubrique *De tussi*, de lécher de la scille (*scillam delingere*) (6). Egalement au 1er siècle, Pline, dans son encyclopédie *Historia naturalis*, dont les livres XX à XXXIII sont consacrés à la médecine, conseille, à propos du sel, de le faire lécher pour dissiper la toux invétérée (*tussim veterem linctu eius discussere*) (7).

Ce sont à peu près les seules mentions. Il ne faut pas en déduire pour autant que les remèdes à lécher sont en voie de disparition. Pline recommande ceux-ci une vingtaine de fois, mais il préfère utiliser la transcription latine d'*ἐκλειγμα*, *ecligma*. Les livres cités sont conçus à la façon de l'herbier de Dioscoride, avec lequel ils présentent de nombreux points communs. Il semble que les deux auteurs aient puisé à la même source. Aussi les *ecligmata* de Pline ne diffèrent-ils guère des *ἐκλειγματα* de Dioscoride.

Citons :

- “On fait (avec les semences de lin) d'excellents *ecligmata* pour la phtisie”
- “Avec du miel (la graine d'ortie) est bonne dans l'orthopnée et aide encore en *ecligma* à l'expectoration”
- Les amandes “guérissent les douleurs du foie et des reins prises dans de l'eau, souvent aussi en *ecligma* avec de la résine de térébinthine”. Pline oublie d'ajouter qu'elles sont aussi bonnes pour la toux, comme le spécifie Dioscoride (*cf. supra*).

5. GALIEN (129-200)

Médecin grec, originaire de Pergame, Galien pratique à Rome. Il est l'auteur d'une formidable compilation scientifique comprenant notamment un livre de simples inspiré de l'herbier de Dioscoride et plusieurs recueils de recettes de médicaments composés, dont un établi *κατα γενη*, selon les types de médications et axé exclusivement sur les remèdes externes ; et un autre présenté *κατα τοπους*, selon les lieux affectés, classés *a capite ad calcem*, de la tête aux pieds.

(6) CELSE, *De medicina*. Lyon 1766, p. 201.

(7) PLINE, *Historia naturalis*. Bâle 1525, p. 562.

L'ἐκλειγμα/ἐκλεικτον y apparaît dans une bonne vingtaine d'occurrences. Il reçoit souvent une mention publicitaire, faisant référence à une personnalité ou un lieu réputé.

Ex. :

- *eclegma Amaranti* (Amarantus est un grammairien grec)
- *eclegma hepaticum Paulini* (Paulinus est un rhéteur qui souffrait du foie)
- *eclegma pharos appellatum* (Pharos est une île d'Alexandrie).

Le titre (προγραφή) peut également donner l'ingrédient principal ou l'indication thérapeutique (cf. déjà chez Hippocrate, *supra*).

Ex. :

- *eclegma Faustianum appellatum* (Faustianum désigne le vin de Falerne)
- *eclegma ex vino Scybelite* (vin de Scybelitum)
- *eclegma colicis* (contre les coliques)
- *eclegma tussiculare* (béchique)
- *eclegma hepaticum* (pour le foie, déjà cité).

La plupart de ces confections sont officinales et non plus extemporanées. Galien spécifie à plusieurs reprises d'ἀποπιθῆμι, de garder l'*eclegma*. Le miel, qui jusqu'alors servait surtout d'excipient, devient agent conservateur.

Les indications thérapeutiques n'ont pas changé. Les voies respiratoires dominant, en particulier, la trachée-artère. L'*eclegma* devient l'artériaque par excellence. Le miel, qui possède une action émolliente sur la gorge, y joue un rôle supplémentaire et intervient pour ses propriétés thérapeutiques. Il est désormais mélangé avec un liquide (en général du vin) et soumis à une cuisson. Galien conseille de la faire au bain-marie. Les éléments mucilagineux, résineux ou gommorésineux eux aussi restent présents. Des gommes, comme la gomme adragante, s'y ajoutent.

Les *eclegmata* aux fruits secs ne se conforment pas à cette procédure. L'*eclegma tussiculare*, par exemple, est composé de pignons, de semences de lin grillées, de gomme adragante, d'iris, d'amandes douces et de miel cuit, sans adjonction de liquide. Plutôt qu'un massepain, comme chez Hippocrate (cf. *supra*), ce médicament évoque un nougat mou.

L'*eclegma* continue d'être léché, soit avec les doigts (διδου δακτυλων ἐκλειχειν), soit avec une cuillère (διδου ἐκλειχειν μυστρον). Quelque Galien laisse tomber le verbe (ἐκ)λειχειν. Faut-il en déduire que, dans ces cas, l'*eclegma* ne serait pas léché ?

Enfin, il est pour la première fois question de la consistance de l'*eclegma*. Ne connaissant ni le pèse-sirop, ni le densimètre, Galien mesure celle-ci au jugé. Ici il recourt au procédé des alchimistes : une goutte est répandue dans de l'eau froide ou sur la main. Il faut alors vérifier qu'elle μη μολυνει, littéralement qu'elle ne souille pas. Là le divin praticien agit par voie de comparaison et se réfère à la consistance du miel, μελιτος συστασεως ου παχος.

L'*eclegma* n'est pas la seule confection officinale à base de miel à posséder cette densité. Celle-ci est également requise pour les stomachiques (cf. les *hiera picra* de ιερα = sacré et πικρα = amer, à base d'aloès ou de coloquinthe, et,

le *diamelon*, une gelée de coing), les *stomatiques* (cf. le *diamoron*, un mellite de mûres) et les *antidota*. Signifiant à l'origine contrepoison (comme en français), l'*antidoton* est, dans la médecine galénique, synonyme de panacée et composé d'un nombre inouï de drogues (parfois plus de cent !) ; car, conformément aux doctrines professées à l'Ecole de médecine d'Alexandrie, plus il y a de drogues dans un médicament, plus il est apte à combattre des maux différents. La place qu'occupent les *antidota* dans la médecine galénique est très importante ; Galien leur a consacré un réceptaire séparé *De antidotis*, comprenant deux livres. Une des plus célèbres panacées est sans conteste la thériaque, qui fait l'objet de deux traités supplémentaires. Elle doit sa renommée millénaire à la quantité importante d'opium qui y entre.

La viscosité des *antidota*, stomachiques et stomatiques est aussi bien déterminée par rapport au miel, qu'à l'*eclegma* lui-même. Galien se réfère à leur propos indifféremment à μελιτος παχος ou εκλειτον παχος. Pour la première fois, la consistance 'mielleuse' que l'*eclegma* possède depuis l'origine, devient un autre critère distinctif de ce remède ; elle l'oppose, en effet, aux formes médicalement solides (trochisques ou pastilles et *catapotia* ou pilules) et liquides (*potimata* ou potions).

6. MEDECINE BYZANTINE

Dès l'automne de l'Antiquité, s'amorce pour la médecine, comme pour les sciences en général, une longue période de stagnation qui se manifeste aussi bien dans l'Ouest que dans l'Est de l'Empire romain. En Orient, malgré la relève byzantine, peu d'innovations sont introduites. Les anciennes recettes sont reproduites par Oribase (4ème siècle), Aetios (6ème siècle), Alexandre de Tralles (6ème siècle) et Paul d'Egine (7ème siècle), dernier représentant de la médecine grecque. L'έκλειγμα/έκλεικτον également écrit εκλειγματιον (forme diminutive) ne subit aucune modification.

7. THEODORE PRISIEN ET MARCELLUS EMPIRICUS (5ème siècle)

En Occident, se dessine l'inexorable mouvement de déclin, qui se précipite au 5ème siècle avec l'avènement des royaumes barbares. La pensée médicale reste cependant vivace. Deux médecins, Théodore Priscien (en Afrique du Nord) et Marcellus Empiricus de Bordeaux, élaborent des réceptaires, respectivement : *Euporista* (remèdes faciles à préparer) et *De medicamentis* (8).

Rédigés en bas latin, ces réceptaires n'ont pas la rigueur des documents antiques. *Ecligma* est, comme à Byzance, utilisé dans sa forme diminutive : *ecligmatium*, orthographié indifféremment *eligmatium*, *elegmatium* ou *elecmatium*. Il accuse toutefois différentes modifications. Il cesse d'être léché (possibilité déjà entrevue chez Galien). Théodore Priscien et Marcellus prescrivent à plusieurs reprises de l'administrer à la cuillère.

Marcellus cite cependant un unique médicament à lécher, qu'il n'appelle pas *ecligma*, mais *medicamentum ad anginam*. Des drogues diverses (hysope,

(8) Th. PRISIEN, *Euporista*, Ed. V. ROSE, Leipzig 1894. MARCELLUS EMPIRICUS, *De medicamentis*, Ed. E. LIECHTENHAHN, Berlin 1986.

laser, encens, etc.) sont cuites dans du vin *ad crassitudinem melle*, jusqu'à la consistance du miel, et données à lécher avec les doigts ("*hunc dabitur bis vel ter digito lingere ei*").

Le champ d'application de l'*ecligma* s'élargit par la même occasion. Il couvre désormais non seulement les artériales et les béchiques (préparés selon les préceptes galéniques), mais aussi les stomatiques dont le *diamoron*, à propos duquel Théodore Priscien précise : "*dabo pro ecligmatio*") et les stomachiques (Priscien mentionne deux *ecligmata* au jus de coing et de grenade contre les maux d'estomac). Evolution prévisible, puisque ces deux familles médicamenteuses ont, d'après Galien, la consistance de l'*eclegma*.

8. HAUT MOYEN AGE

Le Haut Moyen Age ne marque pas de rupture avec l'Antiquité. La pensée gréco-romaine survit à travers des copies souvent déformées. Au 6ème siècle, des extraits de Dioscoride, d'Alexandre de Tralles et d'Oribase sont traduits en bas latin. Les passages pharmaceutiques de l'*Histoire naturelle* de Pline sont remaniés et présentés sous la forme d'un réceptaire, appelé *Physica Plinii*.

A la même époque, se développe au sein des monastères une littérature pharmaceutique (*Mönchsmedizin*), produisant une série de formulaires anonymes. On les surnomme antidotaires (*antidotaria*), l'*antidotum* latin étant devenu synonyme de médicament. Leurs recettes ont fait l'objet d'une analyse informatisée, baptisée THEOREMA, par les professeurs Robert Halleux et Carmélia Opso-mer de l'Université de Liège.

Ci-après la liste des textes pertinents :

- 7ème siècle : *Antidotarium* de Bruxelles (9)
- 8ème siècle : *Antidotarium* de Londres (10)
- 9ème siècle : *Liber Teraupemtica* (11)
- 10ème siècle : *Antidotarium* de Bamberg (12), de Reichenau (13), de Glasgow (14)
- 11ème siècle : *Antidotarium* de Cambridge.

Ces réceptaires restituent de façon souvent approximative les recettes antiques et y introduisent des "trucs" empruntés à la tradition populaire. A force d'être sans cesse rebrassée et recombinaison, la copie finit forcément par trahir le modèle.

Elecma(tium) s'orthographie désormais de plus en plus souvent *elect(u)arium*. D'après les étymologistes, ce glissement orthographique aurait eu lieu sous l'influence d'*electus*, dérivé du verbe *eligere*, c.-à-d. choisir, qui provient lui-même du grec ἐκλεγειν, très proche d'ἐκλειχειν. Cette explication est d'autant plus séduisante que l'*elecma(tium)/elect(u)arium* a cessé d'être léché et s'est progressivement transformé en un médicament éclectique, regroupant un nombre grandissant de familles médicamenteuses. Aux artériales, béchiques, stomatiques et stomachiques, s'ajoutent maintenant les panacées (*antidota* galéniques) : cf. l'*electuarius* *trifera* de l'*Antidotarium* de Glasgow (de τρυφερον = mou, à base

(9) V. ROSE, *op. cit.* (note 12), p. 363.

(10) H. SIGERIST (Ed.), *Studien und Texte zur frühmittelalterlichen Rezeptliteratur*. Leipzig 1923.

(11) Cf. D. GOLTZ, *Mittelalterliche Pharmazie und Medizin*. Stuttgart 1976, p. 38.

(12) H. SIGERIST, *op. cit.* (note 15), p. 61.

(13) *idem*, p. 39.

(14) *idem*, p. 99.

d'opium, anis, iris, etc.) ; l'*electuarium magnum*, l'*electuarium galieni ad omnem frigidatum corporis* et l'*electuarium ad omnes febres* (*Antidotarium* de Reichenau) ; l'*electuarium domini damiani* (*Antidotarium* de Cambridge), etc. Evolution une fois de plus prévisible, étant donné que les *antidota* galéniques devaient avoir, selon l'éminent médecin grec, une *ἐκλεκτον συστάσεως* (*cf. supra*).

Du coup, les *electuaria* sont en voie de devenir le plus grand groupe pharmaceutique du Haut Moyen Age. Le *Liber Teraupemtica* n'en cite pas moins de 50.

9. L'APPORT ARABE

Il faut attendre l'arrivée des Arabes, qui sous l'impulsion du brillant califat de Bagdad (en particulier de la dynastie des Abassides) recueillent l'héritage antique, pour voir progresser les sciences et aussi réapparaître les médicaments à lécher.

Les écrits grecs sont traduits notamment par Ishaq Ibn Hunain (830-910) (Oribase et Paul d'Egine) et Hubaisch (2ième moitié du 9ème siècle, neveu du précédent), qui s'attaque à Galien. *Eclegma* est traduit par *la'ûq*, stomacique par *gawarishn*, *antidoton* par *ma'gun*.

Les Arabes innoveront aussi. Ils érigent la pharmacie en science et profession indépendantes de la médecine (jusqu'alors confondues) et décrètent l'incompatibilité entre les deux fonctions. Ce faisant, ils sont amenés à développer la littérature pharmaceutique. Les recettes sont consignées dans des réceptaires, appelés *grabadins*. Ceux-ci sont le plus souvent classés *κατα γεννη* (traduit en arabe par *kata djene*), c.-à-d. selon les types de médications (*cf. supra*).

Parmi les plus célèbres auteurs de *grabadins*, citons :

- Sabur Ibn Sahl († 869) (15)
- Ali Ibn Sahl Rabban Al-Tabari (810-864) (16)
- Al-Kindi († 873) (17)
- Hunain (809-877) (18)
- Ishaq Ibn Hunain (830-910 ; *cf. supra*) (19)
- Yahya Ibn Sarafion (9ième siècle) (20)
- Rhazes († 923) (21)
- Haly Abbas († 990) (22)
- Avicenne (980-1037) (23)
- Said Ibn Habit Allah († 1101) (24)
- Ibn Al-Tilmid Ben Salama († 1165) (25)
- Al-Qalanisi († 1194) (26)
- Bayan Al-Israeli (1161-1240) (27)
- As-Samarqandi († 1222) (28)
- Mahmud As-Sirazi († 1330) (29)

Les Arabes introduisent, par ailleurs, le sucre inconnu des Anciens en pharmacie. Ils ne se bornent pas à l'utiliser à l'état brut ; ils le travaillent aussi. Le célèbre chirurgien andalou, Abul Quasim Al-Zahrawi, dit Abulcasis († 1009),

(15) SABUR IBN SAHL, *Grabidin*, version abrégée, ms. Bibl. de Munich, 802, 2 ; *cf.* S. HAMARNEH, "Sabur's abridged formulary, the first of its kind in Islam," *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* 45 (1961) p. 247.

(16) *Kitab firdaus al-bikma*, M.Z. SIDDIQ (Ed.). Berlin 1928.

(17) M. LEVEY (Ed. et tr. angl.), *The medical Formulary of al-Kindi*. Madison, Milwaukee et Londres 1965.

(19) ms. Bodleian Library, I, 611.

(20) *Ed. princ. lat.*, 1473.

(21) *Ed. princ. lat.*, 1544.

(22) *Ed. princ. lat.*, 1515.

(23) *Ed. princ. lat.*, 1472.

(24) ms. Bibl. de Gotha, 2017.

(25) ms. de Berlin, 6442.

(26) ms. Bibl. de Berlin, 6438.

(27) R.P. SBATH et C.D. AVIERNOS (Ed. et tr. fr.), *Deux traités médicaux*. Le Caire 1953.

(28) M. LEVEY et N. AL-KHALEDY (Ed.), *The medical Formulary of al-Samarqandi*, Philadelphie, 1965.

(29) P. GUIGUES (Ed. et tr. fr.), *Le livre de l'art du traitement*, Beyrouth 1962.

décrit dans son fameux traité *Al-Tasrif*, au chapitre *Fanid*, la technique du sucre tiré et du sucre pétri (pénide) (30).

Pour obtenir du sucre tiré, il faut porter du sirop (*sbarab* en arabe) à une certaine température. En le versant sur une surface en marbre, il reste malléable pendant un certain temps. On peut l'étirer, le plier, le tordre à souhait. Lorsqu'on continue de l'étirer, le sirop se prend en une masse qui peut être pétrie. Avec le *fanid*, on obtient des confections solides, pouvant être détaillées en morceaux (bols, tablettes). Les Arabes soumettent le miel aux mêmes manipulations. Ces nouvelles techniques sont appliquées aux *la'ukat*, aux *gawarishnat* et aux *ma'ugin*.

a. Les *la'ukat*

La'uk vient du verbe *la'aku* = lécher. Conformément au modèle grec, il est en effet léché. Le *fanid*, sucre tiré, est devenu une des composantes favorites de *la'ukat*. Trois *la'ukat* sur dix d'Avicenne sont faits au *fanid* et tous les *la'ukat* de Bayan. Ainsi préparé, le *la'uk* ressemble à un bonbon, apparenté au loukoum.

Parmi les *la'ukat* figurent aussi les anciens *eclegmata* préparés à peu de choses près selon les préceptes galéniques, mais où le sucre remplace progressivement le miel. Au 11ème siècle, Avicenne mentionne quatre confections au miel et deux, où il est associé avec du sucre. Au 13ème siècle, la moitié des *la'ukat* cités par Mahmud est faite au sucre.

Les gommes-résines cèdent, par ailleurs, le pas aux gommes (non seulement gomme adragante, mais aussi arabique) et aux plantes mucilagineuses (à côté de la scille et des semences de lin, on utilise les semences de coing et de psyllium, surnommée "herbe aux puces", des fleurs de mauve et de guimauve). L'huile d'amande douce est également une nouvelle venue. Elle intervient dans la moitié des *la'ukat* de Mahmud. Enfin, les *la'ukat* aux fruits secs se multiplient et, en particulier, les *la'ukat al-lauz* (aux amandes) et *ac-canubar* (aux pignons).

Les indications thérapeutiques des *la'ukat* n'ont cependant pas changé. Ils restent indiqués dans les affections des voies respiratoires.

b. Les *gawarishnat*

Gawarishn est emprunté au perse *guwarishn* signifiant digestif. Leur nombre est énorme : plus de cinquante dans le *grabadin* d'Avicenne. La plupart d'entre eux utilisent le miel comme excipient, à l'exemple des stomachiques grecs.

D'aucuns sont faits avec des fruits. Citons, à côté de l'antique *diamelon* (traduit par *gawarishn as-sifarjal* – de coing), le *gawarishn at-tamr* (de dattes), *al-outrouj* (de citron), *as-soummag* (de sumac), *al-atryfal* (de trois myrobalans – variété de prunes ; en l'espèce, chébule, emblic et belleric). D'autres sont confectionnés avec des herbes, comme le *gawarishn al-mouqlyasa* (de cresson), voire aux épices, comme le *gawarishn al-basbasa* (de macis) ou le *gawarishn al-kammouny* (de cumin).

(30) M. ENGESER (Ed. lat. et tr. all.), *Das "Liber servitoris" des Albucasis*. Stuttgart 1986.

Quelques formules ont recours au sucre pétri. Mais elles constituent l'exception. Voyez le *gawarish al-misk* (de musc) de Bayan qu'on étale sur un marbre enduit d'huile de rose et coupe en tranches ou le *gawarish al-mactaka* (de mastic) de Mahmud qu'on étend sur une pierre avec de l'huile de sésame et laisse reposer jusqu'à dessiccation et consistance dure.

Quant aux *hiera picra* (traduit par *ayarij fyqra*), confectionnés selon les règles grecques, ils font souvent l'objet d'un chapitre séparé (cf. notamment chez Avicenne, qui en donne 18 formules).

c. Les *ma'agin*

Ma'gun vient du verbe *agana* = pétrir et s'applique à l'*antidoton* galénique. Il est, en effet, souvent fabriqué avec du miel pétri. Les panacées restent la plus importante famille médicamenteuse des réceptaires : près de 100 chez Avicenne. Parmi elles, la thériaque (traduit pas *tiriaqi*) continue d'occuper une place de choix. Avicenne débute son *grabadin* par elle. Après lui avoir consacré un long exposé, il en donne plusieurs recettes.

D'autres *ma'agin* sont composés de pierres précieuses, comme la confection d'hyacinthe, une panacée créée par Avicenne, à base d'hyacinthe, variété de zircon. Quelques rares *ma'agin* sont faits au sucre pétri ou tiré. Citons le *ma'gun alkhyar chanbar* (à la casse) de Mahmud : la casse est délayée avec de l'huile d'amande douce dans du miel et du sucre tiré (*fanid*) fondus. On y ajoute des drogues pilées et tamisées (graines de fenouil et d'anis, mastic, etc.).

10. MEDECINE SALERNITAINE

Les sciences arabes sont introduites en Occident par deux pays ayant reçu l'empreinte politique et culturelle du monde arabe : l'Italie et l'Espagne méridionales. Les meilleurs *grabadins* sont traduits en latin au 11ème siècle par Constantin l'Africain de l'Ecole de Salerne (Haly Abbas) et au 12ème siècle par Gérard de Crémone (à Tolède) (Ibn Sarafun, Rhazes et Avicenne). Ils feront l'objet d'innombrables copies au Bas Moyen Age et figureront parmi les premiers livres imprimés. Les méthodes et conceptions des *grabadins* survivront du reste jusqu'au 20ème siècle, jusqu'à l'industrialisation de la pharmacie, alors même que les théories médicales sur lesquelles ils sont fondés seront oubliées depuis longtemps.

La'uq est traduit par *looch*, tandis que *gawarish* et *ma'gun* sont traduits indifféremment par *electuarium*, quelquefois par *confectio*.

Les médicaments à lécher "perdus" au Haut Moyen Age sont par conséquent récupérés par les Salernitains, qui reprennent la forme arabisée *looch* et non la dénomination primitive *ecligma*. Quant à l'*electuarium*, il rompt complètement avec son passé et recouvre désormais les innombrables stomachiques et panacées gréco-arabes, faits au miel ou au sucre tiré ou pétri (*fanid* est traduit par *penidium*).

Le monde occidental produit également ses propres réceptaires. Un des

plus célèbres est l'*Antidotarium Magnum*, élaboré par une équipe de médecins de Salerne aux alentours de 1100. Il unifie la tradition directe du Haut Moyen Age et les recettes d'origine arabe introduites par Constantin l'Africain. Au 13ème siècle, l'*Antidotarium Magnum*, qui compte plus de 1000 formules, fait l'objet d'une version abrégée connue sous le nom d'*Antidotarium Nicolai*. Tous deux sont classés par ordre alphabétique.

11. L'ANTIDOTARIUM NICOLAI

L'*Antidotarium Nicolai* a été analysé de manière approfondie par D. Goltz (31). Elle y dénombre 80 *electuaria* sur un total de 142 formules. Aucun critère ne les distingue des autres remèdes. Les indications thérapeutiques sont des plus variées ; de même, la densité et les modes d'application sont des plus divers. Les *electuaria* peuvent être bus, sucés ou avalés comme des pilules, ou, encore appliqués comme onguents, voire introduits comme suppositoires. Bref, l'*electuarius* est ici une sorte de fourre-tout, devenu synonyme de médicament au même titre qu'*antidotum* (cf. *supra*).

L'*Antidotarium Nicolai* a fait autorité jusqu'à la fin du Moyen Age. Il a même inspiré les auteurs des premières pharmacopées parues à la Renaissance. Mais son audience n'est en rien comparable à celle de l'*Antidotarium Mesuae* élaboré à la même époque (13ème siècle).

12. L'ANTIDOTARIUM MESUAE

J'ai fait un exposé (non publié) à son sujet dans le cadre du Congrès du Cercle Benelux d'histoire de la pharmacie, qui a eu lieu à Enkhuizen en mai 1988 (32). L'*Antidotarium Mesuae*, dont on a retrouvé d'innombrables manuscrits remontant aux 13ème, 14ème et 15ème siècle (Ingrid Klimaschewski-Bock en a dénombré 65) (33), figure parmi les premiers livres imprimés. L'*editio princeps* date de 1471. On connaît 14 éditions incunables ; au total 41 éditions, dont la dernière date de 1623 (Venise) (34).

Aux 15ème et 16ème siècle, l'*Antidotarium Mesuae* est traduit en hébreu, italien et allemand (35). Jacobus Sylvius en publie une nouvelle version (*Interpretatio nova*), dont il existe 9 éditions parues entre 1542 et 1566 (36). Enfin, l'*Antidotarium Mesuae* a fait l'objet de gloses et commentaires depuis son apparition jusqu'à la fin du 16ème siècle.

Citons leurs auteurs :

- au 13ème siècle : Jean de Saint-Amand (professeur à Paris) et Mondino (professeur à Bologne)
- au 14ème siècle : Christophorus de Honestis (professeur à Bologne et Florence)
- au 15ème siècle : Jacques Despars (médecin de Charles VII, roi de France)
- au 16ème siècle : Johannis Manardus (professeur à Ferrare), Jacobus Sylvius (professeur à Paris) cité ci-dessus et Johannis Costeus (professeur à Bologne et Turin).

(31) D. GOLTZ, *op. cit.* (note 16).

(32) *Opera Mesuae*. Venise 1562. Cf. L.J. VANDEWIELE, *De Grabadin van Pseudo-Mesues*. Gand 1962.

(33) I. KLIMASCHESKI-BOCK, *Die "Distinctio Sexta" des A. Mesues in der Druckfassung Venedig 1561*. Stuttgart 1987, p. 298.

(34) *idem*, p. 278.

(35) *idem*, p. 18.

(36) *idem*, p. 292.

L'*Antidotarium Mesuae* classé non par ordre alphabétique comme l'*Antidotarium Nicolai*, mais par types de médications, donne une interprétation beaucoup plus restrictive de l'*electuarium* que son homologue. Pour Mesué, *electuarium* n'est pas synonyme de médicament, mais recouvre uniquement, à l'instar des traducteurs salernitains et andalous, les digestifs et panacées gréco-ara-
bes, c.-à-d. les stomachiques/*gawarisnat* et les *antidota* galéniques/*ma'agin*, dont le nombre est, il est vrai, considérable (cf. *supra*). Mesué en cite 80.² Aussi établit-il parmi eux une double distinction. Il oppose, d'une part, les *electuaria delectabilia* aux *electuaria amara*, de l'autre, les *electuaria opiata* aux *electuaria solutiva* (ou *purgantia*).

Les *electuaria delectabilia* comprennent divers stomachiques aux fruits (coings, pommes, poires, pêches, prunes, citrons), aux épices (girofle, cumin, anis, cannelle), aux fleurs (roses), aux aromates d'origine animale (musc, ambre), etc. que Mesué a emprunté à ses prédécesseurs ou inventés lui-même. Les *electuaria amara* regroupent les stomachiques de saveur amère, essentiellement les *tryphera*. *Tryphera* n'a rien à voir avec l'*electuarium trifera* grec à base d'opium (cf. *supra*), mais constitue une transposition de l'arabe *gawarish al-atryfal*, aux trois myrobalans (cf. également *supra*), qui possède effectivement un goût amer. Mesué en donne 5 recettes. Les *electuaria opiata* sont des panacées à effet analgésique, puisqu'elles contiennent de l'opium. Curieusement la thériaque est absente. Mesué se borne à en donner une formule simplifiée sans opium, *theriaca diatessaron*, composée de 4 drogues, dont la gentiane et la myrrhe, qui ont une saveur amère ; elle est, pour cette raison, rangée parmi les *electuaria amara*. Qu'enfin les *electuaria solutiva* fassent l'objet d'un chapitre particulier (III), n'a rien d'étonnant. On sait combien nos ancêtres attachaient de l'importance à leur transit intestinal (cf. le célèbre "purgare et clysteram donare" de Molière !). Les *electuaria solutiva* comprennent différents stomachiques/*gawarisnat* et *antidota* galéniques/*ma'agin*, dans lesquels Mesué a repéré des drogues laxatives. Citons, à côté de la rhubarbe et du tamarin à effet tempéré, des purgatifs drastiques comme l'aloès, la coloquinthe ou la scamonnée. On trouve rangés ici notamment les *hiera picra* à base de coloquinthe ou d'aloès (cf. *supra*) (6 formules), ainsi qu'un *tryphera* comprenant, outre les traditionnels myrobalans (exerçant également une action laxative), de la rhubarbe et du tamarin.

Quid de la densité des *electuaria* ? D'après Christophorus de Honestis et Sylvius, celle-ci est molle et visqueuse. Les *electuaria delectabilia* aux fruits ont, en l'espèce, la consistance d'une confiture, voire d'une gelée : cf. l'*electuarium* aux pommes, *dixit* Sylvius, et l'*electuarium* aux coings (*diamelon* ou *diacydonium*), *dixit* Manardus. Les *electuarium* fabriqués avec du sucre, en particulier le *penidium*, possèdent toutefois une forme solide et peuvent être découpés en tablettes ou bols carrés, rectangulaires, oblongs, etc. (cf. Sylvius). C'est notamment le cas des *electuaria delectabilia* aux épices et aux fleurs.

Comme on peut le constater, les *electuaria delectabilia* ressemblent davantage à des confiseries qu'à des médicaments. C'est la raison pour laquelle on les retrouve également dans les livres de cuisine médiévaux, quoique sous d'autres dénominations (37) :

– les *electuaria* aux épices s'y nomment "épices de chambre"

(37) cf. L. PLOUVIER, "La confiserie européenne au Moyen Age", *Medium Aevum Quotidianum* 1988, p. 28.

– les *electuaria* aux fruits “laitaires” ou “lattuaire”, à l’exception des *diacydonia*, appelés “codoygnacs”, c.-à-d. cotignacs, qui se présentent aussi bien sous la forme d’une gelée que d’une pâte de coing (38).

Ces délicatesses étaient servies à la fin des repas et surnommées pour cette raison “boutehors” (boutant les gens dehors !).

Quant aux *loochs* (chapitre V de l'*Antidotarium Mesuae*), également désignés par leur nom primitif *eclegmata*, ils comprennent, à côté des formules grecques et arabes, des confections “*ex inventione nostra*”, comme le *looch sanum et expertum*. Le *diamoron* (mellite aux mûres), un fameux stomacique (cf. *supra*), est également rangé parmi les *loochs*. Ceux-ci peuvent, selon Christophorus de Honestis, adopter une forme aussi bien liquide que molle et également dure ; c’est le cas lorsqu’ils sont fabriqués avec du *penidium* ou des fruits secs. Ces *loochs* évoquent soit des loukoums, soit des massepains, voire des nougats (cf. *supra*).

Aussi bien Mesué a-t-il établi, comme pour les *electuaria*, une distinction entre *loochs iucundi* (délicieux), qui visent ces derniers, et *ingrata*, à propos desquels Christophorus de Honestis précise qu’ils ont un goût horrible (“*ad gustum horribilia*”). Les *loochs* sont léchés, sauf le *diamoron*, un gargarisme.

L'*Antidotarium Mesuae* sévira jusqu’au 17ème siècle, jusqu’à la révolution de la chimie. Mais les pharmacopées de l’Ancien Régime continuent de reproduire ses recettes jusqu’à la Révolution française. D’après l’enquête du professeur Vandewiele, elles y interviennent jusqu’à concurrence de 25 % (39). Au 19ème siècle, Virey (40) décrit encore plusieurs confections qu’il a puisées dans l'*Antidotarium Mesuae*. Parmi les électuaires, citons : la “thériaque diatessaron de Mesué”, la “confection d’anacarde de Mesué”, la “confection Hamech de Mesué”, l’“électuaire de psyllium de Mesué”, l’“électuaire diaphoenix d’après Mesué”. L’édition de 1955 de Dorvault mentionne même, au titre des *loochs*, le *looch sanum et expertum* créé par Mesué (cf. *supra*). Vandewiele en conclut à raison, que Mesué a élaboré le réceptaire qui a eu la vie la plus longue (41).

13. RENAISSANCE

Les pharmacopées apparaissent à cette époque. Celle de Florence de 1498, *Nuovo Receptario*, est la première ; en 1550, elle paraît dans une version italienne revue et corrigée, portant le titre de *Ricettario di Firenze*, qui a été traduit en latin par Clusius sous le nom d'*Antidotarium*, paru à Anvers en 1561 (42).

Les premières pharmacopées introduisent très peu d’innovations. D’après Vandewiele, 50 % des formules qu’elles contiennent sont issues de l'*Antidotarium Mesuae* (contre 15 à 20 % de l'*Antidotarium Nicolai*) (43). La double classification que Mesué établit entre *electuaria delectabilia et amara*, et, *electuaria solutiva et opiata* est maintenue, notamment par Clusius (44). Mais les *electuaria delectabilia* à cheval entre la confiserie et la pharmacie, *aliter* “boutehors”, quittent progressivement l’officine pour l’office. Clusius n’en retient que quelques uns, dont le *diacydonium*, rangé non parmi les *electuaria*, mais parmi les *conserua et condita* (ces confections d’origine arabe – *murrabayat*, qui font l’objet du

(38) La pâte de coing connue depuis deux mille ans (μηλοπλάκουντα) est, d’après Galien, une confection d’origine espagnole (“περιτροφων” ; *Opera omnia*, op. cit. (note 10), VI, p. 603). Cf. L. PLOUVIER, “Le ‘letuaire’, une confiture du Bas Moyen Age”, *Actes du Colloque de Montréal, Du manuscrit à la table*, mai 1990, Paris, Montréal 1992, p. 349.

(39) L.J. VANDEWIELE, op. cit. (note 38), p. 48.

(40) J.J. VIREY, *Traité complet de pharmacie*. Paris 1833, I, p. 355 et s.

(41) L.J. VANDEWIELE, op. cit. note 38), p. 53.

(42) Cf. L. PLOUVIER, “Les formes galéniques dans la pharmacopée montoise de 1755”, *Actes du 3ème Congrès de l’Association de cercles francophones d’histoire et d’archéologie de Belgique* 1988, III, sous presse.

(43) L.J. VANDEWIELE, op. cit. (note 38), p. 46.

(44) CLUSIUS, *Antidotarium*, réimpr. facsimilé, Chr. DE BACKER (Ed.). Gand 1973, p. 43.

chapitre IV de l'*Antidotarium Mesuae* – sont en fait des fruits confits).

Pour mesurer la densité des *electuaria* aux fruits, Clusius conseille de laisser tomber une goutte sur une surface en marbre ou en fer et de l'y laisser refroidir. Quand elle ne laisse plus de traces sur la main, la confection est cuite à point "*si guttula in marmor aut ferrum demissa manus, ubi refrixerit, non inquiet, iustam esse coctionem censebitur*". Ce système est toujours utilisé aujourd'hui dans la confiserie ménagère. Malgré le départ des "boutehors", l'*Antidotarium* de Clusius mentionne encore 67 *electuaria*.

Les *loochs/eclegmata* n'enregistrent, pour leur part, aucun changement. Ils continuent d'être léchés, afin de permettre aux drogues d'établir un contact prolongé avec la zone atteinte, la trachée (cf. Clusius : "*medicamenta... quod linguntur et lambuntur, ac retenta in ore paulatim liquescunt et in trachaeam arteriam delabuntur*").

14. LES PHARMACOPÉES DES 17ième ET 18ième SIECLE

Le déclin de l'electuaire s'amorce avec la révolution de la chimie. Les pharmacopées de l'Ancien Régime ne retiennent que les *electuaria purgantia* et *opiata*, qui enregistrent une diminution sensible. Dans la pharmacopée de Paris (1638), ils ne sont plus que 19 ; dans celle d'Utrecht (1656) 16 ; dans celle de Liège (1741) 13 et dans celle de Mons (1755) 12.

La structure des *electuaria* ne subit aucune modification. Le *Dictionnaire universel* de 1690 définit l'électuaire en ces termes : "c'est un médicament composé de poudres ou d'autres drogues incorporées avec du miel et du sucre. Il est ainsi nommé, à cause que les parties qui le composent doivent être curieusement choisies, comme le dit Joannes de Janua [à l'instar de Saladin d'Ascolo au 15ième siècle : "*Electuarium dicitur eo quod de electis fiat speciebus*" (45)]... Il y en a de deux sortes. Les mols... [et] les solides [qui] se font en forme de tablettes..." (46).

Les *loochs*, en revanche, se maintiennent, tout en se transformant. Ils cessent d'être léchés et se liquifient, en adoptant la forme d'une potion émulsive. Prenons le *looch ex codice pariensis* emprunté par la pharmacopée montoise (1755) au *Codes parisien* (1749). On commence par faire un lait d'amandes, auquel on ajoute de la gomme adragante et on mélange le tout jusqu'à *mucilaginis spissitudinem*. Puis on ajoute du sirop, de l'huile d'amande douce et "*fiat looch*". Autrement dit, le *looch* est ici une émulsion où l'huile d'amande est tenue en suspension à la faveur d'un mucilage de gomme.

Les deux autres *loochs* de la même pharmacopée sont, en effet, appelés *lac* (lait), surnom d'émulsion, parce qu'elle a l'apparence du lait. Dans le *lac pectorale*, du *sperma caetis* (blanc de baleine, c.-à-d. l'huile contenue dans la tête du cachalot) et de l'huile d'amande sont tenus en suspension dans de l'eau de vulnéraire (il s'agit de la fameuse eau d'arquebuse tellement prisée par Madame de Sévigné) au moyen de jaunes d'œuf. Il en va de même pour le *lac gummi ammoniaci compositum* ou lait ammorial, à base de gomme ammoniacque (une gomme-résine provenant de la *Ferula ammonifera*). Du baume de Copahu (originaire d'Amérique) est tenu en suspension dans de l'eau de vulnéraire au moyen de jaunes d'œuf.

(45) *Compendium aromaticum*, in *Opera Mesuae*. Venise 1562, fol. 455r.

(46) A. FURETIERE, *Dictionnaire universel*, La Haye, Rotterdam 1690.

15. PHARMACIE MODERNE

a. Les électuaires

La réputation de l'électuaire se détériore. Les pharmacologues modernes lui trouvent tous les défauts. Ainsi Virey (1833) dénonce leur incongruité et leur caractère charlatanesque, "devenus l'objet des plaisanteries de poètes comiques". Quelques électuaires conservent néanmoins sa faveur, comme la thériaque et la confection d'hyacinthe, "qui jouissent, en effet, dit-il, de propriétés bien marquées, quoiqu'il soit possible de les dégager encore d'un vain fatras de drogues inutiles" (47). Dorvault (*ed. princ.* 1844) est du même avis. L'édition de 1955 donne néanmoins une cinquantaine de formules d'électuaires (*cf. supra*), mais la plupart d'entre elles ne sont plus exécutées depuis longtemps.

En Belgique, les derniers électuaires repris par les textes officiels sont l'antique électuaire *hiera picra* (*Formulaire national* de 1954) et l'électuaire de tamarin (*Pharmacopée belge* de 1930), que les pharmaciens vendent encore aujourd'hui sous le nom de confiture de tamarin ou tamarine aux propriétés laxatives.

Les traités parus avant l'industrialisation de la pharmacie reprennent, par ailleurs, l'ancienne division entre électuaires opiacés (ou opiats) et électuaires purgatifs (ou avec pulpes) (48). Ils établissent une autre distinction entre électuaires de consistance molle (les plus nombreux), électuaires solides appelés aussi tablettes, bols ou pastilles et électuaires simples ou conserves. Ces derniers comprennent les condits ou fruits confits (les anciens *condita/murabayai*) et les confits ou confitures (les anciens *electuaria delectabilia* aux fruits rangés depuis le 16ème siècle parmi les *conservae*, *cf. supra*) (49).

b. Les loochs

Les *loochs* ont mieux résisté à l'industrialisation de la pharmacie que les électuaires. Les vieux pharmaciens savent encore en préparer. Dans son *Cours de pharmacie pratique* à l'Université de Louvain (50), qu'il enseigne encore après la deuxième guerre mondiale, le professeur Lefébure décrit deux *loochs*, très courants à l'époque : le *looch* blanc et le *looch* huileux. L'un et l'autre sont des potions émulsives, dans lesquelles de fines gouttelettes d'huile d'amande, insolubles dans l'eau, sont tenues en suspension par un mucilage de gomme adragante et arabe. Ces *loochs*, qui remontent au 18ème siècle, figurent aussi dans le *Formulaire national* de 1954.

(47) J.J. VIREY, *op. cit.* (note 46), I, p. 355.

(48) J.J. VIREY, *op. cit.* (note 46), I, p. 358.

(49) J.J. VIREY, *op. cit.* (note 46), I, p. 325. *Cf.* aussi F.L.M. DORVAULT, *L'Officine*, éd. 1893, p. 392.

(50) A. LEFEBURE, *Cours de pharmacie pratique*. Tournai 1938, p. 496.

101, avenue Brillat-Savarin

1050 Bruxelles

* SCIENTIARUM HISTORIA, jaargang 19 (1993) - nr. 2.

Summary

This article traces the long history of the electuary. The term is a combination of two Greek roots, *ἐκλειγμα* (Lat. *ecligma*) and *ἐκλεικτον* (Lat. *electuarium*). During the Middle Ages, the electuary formed the largest group of pharmaceutical *antidota*. Introducing the use of sugar, the Arabs developed new techniques for the fabrication of the electuary. After its great success throughout the Middle Ages and Renaissance, the use of the electuary started to decline, having all but disappeared from modern pharmacy.

DE EERSTE LANDELIJKE APOTHEKER VAN WEST-VLAANDEREN

Apotheker Georges Samyn

**Aimé Detollenaere vestigde zich
als apotheker te Roesbrugge in 1841,
één eeuw vóór apotheker SAMYN**

Onlangs – op 9 oktober jl. – is apotheker Georges Samyn in de Sint-Augustinuskliniek te Veurne, op 77-jarige leeftijd overleden. Van 14 april 1942 tot 30 september 1980 was hij apotheker te Roesbrugge.

Hij behoorde tot een groep jonge apothekers die te Leuven afstudeerden tijdens de Tweede Wereldoorlog en die zich gingen vestigen in de landelijke dorpen van de Westhoek.

Dat was nieuw, want de plattelandsdokters – en ze waren toen te Roesbrugge met zijn vieren : Butaye, Laridon, Morlion en Peel – mochten, steunende op een oude wet van 1818, geneesmiddelen aan hun patiënten afleveren.

Maar prof. Rafaël Dequeker (1901-1968) (1), die afkomstig was van Izegem en toen te Leuven farmacognosie doceerde aan de toekomstige apothekers, had zijn studenten in die richting gestimuleerd, want hij wist dat het aantal apothekers in de steden op een onrustwekkende wijze toenam en was er van overtuigd dat het op het platteland met de kumulatie van de dokters weldra zou gedaan zijn, daar waar zich een apotheker vestigde.

Kort voor de oorlog was er door de Minister van Volksgezondheid een commissie opgericht om het probleem van de kumulatie bij de geneesheren aan te pakken, en prof. Dequeker was er lid van geweest. Hij dacht dat eens de oorlog voorbij de klus weldra zou geklaard zijn. Het heeft echter nog tot in 1958 geduurd vooraleer aan dit 140-jarig gebruik een einde kwam, al bleef de mogelijkheid tot afwijkingen voortbestaan (2).

Omdat die jonge landelijke apothekers het in hun beginjaren niet zo gemakkelijk hadden, staken in 1949, acht confraters uit de Westhoek de koppen bij elkaar, en stichtten een samenwerkende vennootschap, met het doel onderling de fabrikage aan te pakken van courante producten, geneesmiddelen tegen banale kwaaltjes waarvoor geen doktersvoorschrift nodig was.

(1) Zie Dequeker Rafaël, in : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 4, kol. 216-218 (J. Lemli).

(2) Dr. Apr. L.J. Vandewiele, *Geschiedenis van de Farmacie in België*, Orion-Beveren, 1981, p. 283.

Het ging om de apothekers : Albert Ascrawat te Lo, Paul Claus, aanvankelijk te Kemmel en naderhand te Houthulst, Albert Delanote te Langemark,

Maurice Delbeke te Vlamertinge, André Dujardin te Boezinge, André Godderis te Oostvleteren, Walter Reynaert te Handzame en Georges Samyn te Roesbrugge.

Onder de firmanaam UNIPHAR fabriceerden zij Pulmovix en Romophar borst- en hoestsiroop, neusdruppels, reumaliniment, inhalatie, zalven tegen acne, jeuk en huiduitslag, het verkloekingsmiddel Carniphar, Lentex een ontluisingsprodukt, een verdelgingsmiddel tegen muizen en lodol-elixir kippendrank voor pluimveehouders.

Iedere apotheker stond in voor de vervaardiging van één of twee produkten, die dan in depot kwamen bij apotheker Delanote te Langemark. Laatstgenoemde die ook een zaak had van landbouwprodukten en sproeistoffen, zorgde met zijn vertegenwoordiger voor de verdeling van de UNIPHAR-produkten. Deze fabriekage heeft geduurd tot in de jaren zestig, toen het bij wet verplicht werd dat wie voor derden fabriceerde, een industrieapotheker in dienst moest nemen.

Al de bovengenoemde apothekers hadden in hun dorp geen voorganger. Alleen apotheker Samyn was niet de eerste apotheker te Roesbrugge, daar vestigde zich in 1841 – dus een eeuw vroeger – apotheker Aimé Detollenaere.

Apotheker Detollenaere

Aimé Detollenaere was geboren te Roesbrugge (3) op 9 mei 1817, als zoon van Philippe Detollenaere (° Lampernisse 1774) en Victoire Desodt (° Beveren-IJzer 1773).

Vader Philippe Detollenaere was in de Franse Tijd en volgens de toen in zwang zijnde Republikeinse kalender, op 30 Fructidor van het jaar VIII (eigenlijk 17 september 1805) benoemd tot ontvanger van de gemeente Haringe, van het Bureel van Weldaad (het O.C.M.W. van toen), en van de Staatsbelastingen. Bij zijn dood in 1856 was hij nog steeds ontvanger van “den disch”.

Welk onderwijs Aimé Detollenaere precies heeft gevolgd is niet duidelijk, er is een kleine aanwijzing dat hij leerling is geweest van het kollege te Veurne. Maar over zijn opleiding van apotheker is niets bekend. In die tijd werd een apotheker nog niet gevormd op de universiteit. Hij leerde zijn beroep bij een andere apotheker en kreeg wat theoretisch onderwijs aan een of andere school die lessen verstrekten van geneeskunde, vroedkunde, chirurgie en farmacie. Examen diende afgelegd voor een Provinciale Geneeskundige Commissie.

Aimé Detollenaere behaalde het apothekersdiploma op 12 oktober 1841, na examen te hebben afgelegd voor de Provinciale Geneeskunde Commis-

sie te Brugge. Hij vestigde zich kort daarop te Roesbrugge-dorp, in het ouderlijke huis, Bergenstraat 11, in de volksmond «tussen de bruggen» (4).

Dat zijn belangstelling uitsteeg boven zijn toogverkoop en eventuele bereidingen moge blijken uit het feit dat hij in 1848 in de *Journal de Pharmacie d'Anvers*, (5) een studie publiceerde : *Moyen de conserver les tubercules de pommes de terre affectées de maladie*, die verband hield met de toen nog onbekende aardappelziekte (*Phytophthora infestans*), die in 1845 voor het eerst toesloeg, de aardappelooft volledig deed mislukken en het begin was van een van de grootste hongersnoden uit onze geschiedenis.

Die publikatie was de aanleiding om Detollenaere de titel te geven van korresponderend lid van de *Société de Pharmacie d'Anvers*. Het volgende jaar publiceerde hij in hetzelfde blad : *Quelques réflexions sur l'instruction agricole*.

In hoeverre Aimé Detollenaere een florissante officina had, weten we niet. Roesbrugge telde toen ongeveer 2.000 inwoners, maar de omliggende gemeenten : Beveren-IJzer, Stavele, Krombeke en een gedeelte van Proven, samen wel 3.000 inwoners waren op Roesbrugge aangewezen. Daartegenover staat dat de tijd waarin Detollenaere zijn apothekersloopbaan begon, economisch-sociaal zeer zwak was en de jaren 1845-1850 een echt dieptepunt vormden. Bovendien was – zoals we reeds vertelden – het aan de dokters en chirurgijns of heelmeeesters “ten platten lande” toegestaan medikamenten af te leveren aan hun patiënten, bij toepassing van artikel 11 van de toen nog steeds vigerende wet van 12 maart 1818 “ter regeling van hetgene betrekkelijk is tot de uitoefening van de verschillende takken der Geneeskunde”.

Toen vanaf einde 1856 te Roesbrugge drukker Désiré Allaert (1828-1905) een wekelijks “nieuws- enannoncenblad” DE DORPSBODE VAN ROUSBRUGGE, liet verschijnen, publiceerde apotheker Detollenaere daarin regelmatig een advertentie voor “*Het ware versterkende en slymverdruvende Elixier van den doktor Guillé, gereed gemaakt door PAUL GAGE, apotheker, ... Parys*”. Het ging volgens de tekst van deze advertentie om een “geheim geneesmiddel” dat doeltreffend was tegen de meest diverse aandoeningen “... *tegen koortsen der moerasige landen, buikloopen, den cholea-morbus, de geele koortsen en de besmettelijke ziekten, tegen de jicht- of flerecinachtige en zinkingachtige of rhumatieke kwalen, tegen de zinkingen op de blaes ; in de lever- en maegziekten, in de ontsteltenissen die met de overgangsjaren en met den ouderdom gepaerd gaan, in de aenhouden- de magepynen, in de darmontstekingen, in de klierachtige verstoppingen, in de haerwormige en leverachtige kwalen, in de verstoppingen van de longen, in het speen, enz. enz.*” En van dit wondermiddel was apotheker Aimé Detollenaere *Depôthouder*. Het produkt werd verkocht in flessen van 6 fr. en 3,5 fr. voor een halve fles. Blijkbaar een nogal dure samenstelling, in aanmerking genomen dat de jaarwedde van de griffier van het vrederecht te Roesbrugge 900 fr. beliep en zijn dagelijks inkomen dus 2,46 fr. bedroeg ! (6).

(3) De gemeente droeg toen de naam Haringhe, maar het dorp heette Rousbrugge, wat voor heel wat verwarring zorgde. Op voorstel van de gemeenteraad van Haringhe (die zetelde te Rousbrugge) werd in 1857 de naam van de gemeente veranderd in : Rousbrugge-Haringhe.

(4) Het gedeelte van het dorp gelegen tussen de IJzer en de Dode IJzer.

(5) In 1935 stichtten de Antwerpse apothekers een vereniging die vanaf 1845 de *Journal de Pharmacie d'Anvers* uitgaf.

Zie Dr. Apr. L.J. Vandewiele, *Gedenkboek 150 jaar KAVA*, Antwerpen, 1985.

(6) L.A. Rubbrecht, *Geschiedboek der gemeente Rousbrugge-Haringhe van 1800 tot 1907*, Brugge, 1907, p. 91.

HET WARE VERSTERKEND EN SLYMVERDRYVEND ELIXIER,
 VAN DEN
 DOKTOR **GUILLIÉ**, GEREED GEMAEKT DOOR **PAUL GAGE**, APOTHEKER,
Grenelle-Saint-Germain-straet, 13 Parys.

Het ELIXIER van GUILLIÉ is vooral nuttig aen de geneesheren op het platte land, aen de huisvaders die verre woonen van eenigen dokter, en aen de geestelyken, die de arme zieken gaen bezoeken en bystaan.

Het is insgelyks nuttig aen den werkenden man, aen wien het groote kosten van geneesmiddelen uitspaert. Het is een geheim geneesmiddel en de verkoop is toegelaten door verschillende besluiten der keizerlyke hoven en van het hof van kassatie. (Geperfectionneerd van de formuel der fransche codex N° 327.)

Eene ondervinding van meer dan veertig jaren heeft ten klaerste bewezen, dat het ELIXIER van GUILLIÉ, gereed gemaakt door PAUL GAGE, onwederlegbaer werkzaam is tegen de koortsen der moerassige landen, de buikloopen, den cholera-morbus, de geele koortsen en de besmettelijke ziekten, tegen de jicht- of flerecinachtige en zinkingachtige of rhumatieke kwalen, tegen de zinkingen op de blaas; in de ziekten der vrouwen en kinderen, in de lever- en maegziekten, in de ontsteltensissen die met de overgangsjaren en met den ouderdom gepaerd gaen, in de aanhoudende magepynen, in de darmontstekingen, in de klierachtige verstoppingen, in de haerwormige en leverachtige kwalen, in de verstoppingen van de longen, in het speen, enz. enz.

Een boekken tot uitlegging, dat eene ware verhandeling is over de gebruikelijke en huiselijke geneeskunst, wordt kosteloos met elke flesch elixier afgeleverd. Men moet het vragen.

Het Elixier wordt verkocht in flesschen van 6 dranks, en in halve flesschen van 3 fr. 50 c.

Zich te vervoegen voor den verkoop in het groot van den *Elixier Guillié*, gereed gemaakt door PAUL GAGE, by M. PAUL GAGE, Grenelle-Saint-Germainstraat 13 te Parys, en te Brussel, by de heeren *Durand* en zoon, *Missoten* en C^e, *Renou* en C^e, *Van Kerckhoven*, *De Gheest*, *Vanderschrieck* en C^e, en voor den verkoop in het klein, by de heeren *Schoofs*, apotheker, 45, Bergstraet; *Ramlot*, apotheker, 38, Groote Beenhouwerstraet, alsmede in alle goede apothekeryen van BRUSSEL en van BELGIE.

Depôt te Roesbrugge-Haringhe, by Mr. AIMÉ DETOLLENAERE, Apotheker alhier.

Op 21 november 1862 werd door de rechtbank van eerste aanleg te Veurne, apotheker Aimé Detollenaere van Rousbrugge-Haringe (7), verdedigend door de "avoué" Dehaene, bij toepassing van art. 19 van de wet van 12 maart 1818, veroordeeld tot een boete van 52,91 fr. of een vervangende gevangenisstraf van 15 dagen, plus 48,10 fr. gerechtskosten of acht dagen, wegens onwettige uitoefening van de geneeskunde, in de jaren 1861 en 1862 (8).

Een advertentie van apotheker Detollenaere in DE DORPSBODE VAN ROUSBRUGGE, in 1861.

Dergelijke veroordelingen gebeurden wel meer, en hadden eigenlijk niet zoveel om het lijf. De apothekers die stevige konkurrentie ondervonden van de geneesheren die medikamenten mochten afleveren, gaven op hun beurt medische adviezen aan hun klanten. Door de dokters die zich daardoor benadeeld voelden werd dan vaak klacht neergelegd bij de *Provinciale Geneeskundige Commissie*, die in eerste instantie poogde verzoenend op te treden, maar wanneer die niet mogelijk bleek werd de zaak doorgegeven aan de Procureur des Konings, die de aangeklaagde voor de rechtbank bracht.

Wie apotheker Detollenaere had aangeklaagd is niet bekend. Een dokter of heelmeester? Te Roesbrugge had men dokter Bernard Cousyn, die burgemeester was van 1836 tot 1858 en de heelmeester August van den Bussche, die burgemeester was van 1858 tot einde 1860. Of kwam de aanklacht uit een andere hoek?

Of het nu om die veroordeling was, of omdat hij als apotheker voortdurend op de vingers werd gekeken, ofwel omdat zijn omzet te bescheiden bleef, weten we ook niet, maar in 1865 verliet hij Roesbrugge om een apotheek over te nemen te Gent, in de toenmalige Bellevuestraat 26 (nu Raes van Gaverestraat) die hij ging bewonen samen met zijn ongehuwde zuster Melanie.

(7) Bij Koninklijk Besluit van 29 april 1857 werd de naam van de gemeente Haringe gewijzigd in Rousbrugge-Haringhe.

(8) Archief Rechtbank van Eerste Aanleg Veurne, stuk 1862 nr. 254.

Roesbrugge was zijn apotheker kwijt en zou 76 jaar moeten wachten op een nieuwe vestiging.

Te Gent werd Aimé Detollenaere nog verliefd, verloofd en is er getrouwd in 1867. Hij was toen 50 jaar en zijn echtgenote Sophie Prophete was er slechts 24. In 1868 werd uit dit huwelijk een zoon geboren : Evarist (9).

In 1883 liet Aimé Detollenaere op zijn beurt zijn apotheek over en ging wonen te Sint-Amandsberg, waar hij op 17 maart 1894 is overleden op 77-jarige leeftijd (net als apotheker Samyn).

Roger-A. BLONDEAU
verschenen in
«DE YZERBODE»
23ste jaargang,
nr. 12 - december 1993.

(9) Dr. Apr. L.J. Vandewiele, *Twee Westvlaamse apothekers "ten Platten Lande" in 1846 : Theodore Schockeel te Waregem en Aimé Detollenaere te Haringe*, in : Farmaceutisch Tijdschrift voor België, 62, nr. 6, nov.-dec. 1985, p. 450.

ETS "DE APOTEKER TE LEUVEN"

De ets "De apoteker te Leuven" is een idee die gegroeid is om – ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de apothekersvereniging van Leuven – een kunstvol geschenk aan de leden-apothekers aan te bieden.

Via een kennis werd mij de heer Paul Van Eyck, grafisch kunstenaar en leraar aan de akademie te Leuven aangewezen. Samen hebben we gepoogd om dit beeld gestalte te geven.

Zoals in het boek (1) staat ook hier de apotheker centraal. Aangezien er tegenwoordig zelfs meer dames dan heren apotheker zijn, heeft de kunstenaar ervoor gezorgd dat de apotheker enigszins "geslachtsloos" overkomt. Hij of zij houdt een porceleinen vizetel in de hand. Dat het een Leuvense apotheker is, wordt gesuggereerd door het stadhuis, dat toch het pronkstuk is van Leuven. Enkele apothekerspotten vervolledigen de bovenkant van de ets.

Onderaan werden allerlei farmaceutische attributen uitgewerkt : de weegschaal, de slang (symbool van het vergif), het voorschriftenboek, een oude bronzen mortier en een klisteerspuit, het geheel doorweven met heelkrachtige kruiden zoals Digitalis, Papaver en Look.

Rechts staat het logo van A.V.L.O. Ongeveer 10 jaar geleden werd dit logo door mij uitgewerkt, gebaseerd op het wapenschild van Leuven. Van oudsher is dit een rood schild met een witte balk. In 1977 ter gelegenheid van de fusie van gemeenten werd het aangevuld met drie torens, die de andere gemeenten symboliseren. Vervang de rode kleur (Leuven) door groen (de kleur van de apothekers) en vervang de drie torentjes door drie vizetels, aangevuld op de witte balk met "A.V.L.O." en we hebben het logo van de Leuvense Apothekersvereniging. Natuurlijk werd onderaan ook nog vermeld : 1893-1993, *het eeuwfeest* !

P. De Becker,
secretaris A.V.L.O.
voorzitter eeuwfeestcommissie

(1) Het boek *De Apoteker te Leuven* (november 1993) door de Aprs. A. Dewaersegger, G. Gilijs en P. De Becker, beschrijft de geschiedenis van de Leuvense apotheker van 1269 tot heden en werd uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Apothekersvereniging van Leuven.

INTERNATIONAAL COLLOQUIUM "FARMACO-BOTANIE IN MIDDELEEUWEN EN RENAISSANCE"

Dr. Apr. L.J. Vandewiele

**Hulde aan Dr. Apr. L.J. Vandewiele
te Gent op 23 oktober 1993**

**INLEIDING WOORD
DOOR APR. BERNARD MATTELAER**

Geachte mevrouw de voorzitter en leden van Zuid-Gewina,
Geachte leden van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux,
Lieber Freund prof. Zalai aus Budapest,
Dear friends from Great-Britain,
Geachte dames en heren,

Vooraleer ik over mijn goede vriend Leo Vandewiele zal spreken, dank ik van harte het bestuur van Zuid-Gewina voor de deelnamemogelijkheid van onze leden aan deze Internationale Studiedag over "Farmaco-botanie in Middeleeuwen en Renaissance".

Reeds in zijn collegetijd had Leo Vandewiele een voorliefde voor de geschiedenis, maar het zou aan de Gentse Universiteit zijn dat hij de grote belangstelling voor de farmaciegeschiedenis te pakken kreeg. In 1935 gaf prof. Vincent Evrard aan zijn studenten een overdrukje mee van apr. Oscar Van Schoor, getiteld "Brokstukken uit de Geschiedenis van de Pharmacie". Geboeid door dit artikel begon Leo Vandewiele de basis te leggen voor een discipline die hij in zijn later leven zou uitbouwen tot een indrukwekkend monument van publikaties op farmacohistorisch gebied.

Werd de kiem in het Farmaceutisch Instituut in Gent gelegd, dan bloeide het plantje welig verder in Kortrijk bij zijn stagemeester apr. Jef Supply. Deze

leerde hem een groot respect voor het apothekersberoep aan, maar ook de farmaceutische geschiedenis werd daar door beide mannen druk beoefend.

In 1962 begint dan de grote doorbraak : Leo Vandewiele wordt als eerste in België doctor in de Farmaceutische Wetenschappen op een historisch onderwerp. Zijn thesis luidt : *“De Grabadin van Pseudo-Mesues en zijn invloed op de ontwikkeling van de Farmacie in de Zuidelijke Nederlanden.”*

Het gaat hier om een werk uit de 11de en de 12de eeuw, een synthese van de Arabische geneeskunde en farmacie, door een Noord-Italiaan gecompileerd ten behoeve van de studenten aan de universiteiten van Padua en Bologna.

Tijdens zijn lange wetenschappelijke loopbaan verschenen van Dr. apr. Leo Vandewiele niet minder dan 290 publikaties in boekvorm of in tijdschriften, een indrukwekkend getal ! (De meeste van zijn publikaties zijn terug te vinden in het “Liber Amicorum Dr. pharm. L.J. Vandewiele”, uitgegeven door APB aan de hand van prof. Dr. Chr. De Backer en Dr. Paul Nijs in 1981).

Leo Vandewiele heeft in zijn publikaties nagenoeg alle facetten van de farmaciegeschiedenis behandeld, maar zijn grootste verdienste ligt ongetwijfeld in het bestuderen, commentariëren en uitgeven van Middelnederlandse medico-farmaceutische en botanische manuscripten.

Sinds het verdwijnen van de groep Snellaert, De Pauw, De Vreeze, Willems, enz. werd de Middelnederlandse artes-literatuur, met uitzondering van de publikaties van Van Leersum, volledig verwaarloosd. Leo Vandewiele nam het op zich sommige verhandelingen uit te geven, die voorkómen in het bekende Van Hulthemse handschrift, gedateerd 1351, uit de Koninklijke Bibliotheek van Brussel en door Jan Frans Willems beschreven als “Aloude Belgische natuurkunde van den mensch in de dertiende en veertiende eeuw.”

In 1965 gaf L. Vandewiele dan in de “Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België” de gekommentarieerde handschriften uit. *“De Liber magistri avicenne”* en *“De Herbarijs”*, Middelnederlandse handschriften uit de XIV^{de} eeuw.

L. Vandewiele heeft hiermede pionierswerk verricht ; toen er niemand was die de moed kon opbrengen deze teksten onder handen te nemen – voor de enen waren zij te filologisch, voor de anderen te exakt-wetenschappelijk – is hij, zonder daartoe speciaal voorbereid te zijn, door eigen studie aan de ontcijfering en de transcriptie van de teksten begonnen. De meer dan 200 planten die in die handschriften besproken worden heeft hij getracht te identificeren. Voor filologen volstaat het misschien, dat een bepaald woord de naam van een plant is, maar de apotheker wil de juiste identificatie. Daarom heeft Vandewiele uit verschillende herbaria, stapstenen gelegd van eeuw tot eeuw, tot aan Linnaeus, en wanneer dan die planten in de stedelijke farmakopees in de 18de eeuw met hun Linnese naam terug te vinden zijn, is met een hoge graad van zekerheid te besluiten

welke planten en kruiden in de oude Herbaria bedoeld werden ; indien de reeks vóór Linnaeus onderbroken wordt, moet tot de meest plausibele identificatie besloten worden. Dat dit een monnikenwerk veronderstelt kan gemakkelijk begrepen worden.

Wijlen prof. Dr. Leo Elaut formuleerde zijn waardering in een boekbespreking aldus : "De Gentse apotheker Vandewiele heeft prachtig werk geleverd. De twee boeken, die geen enkel filoloog aandurfde, heeft hij ontcijferd en gekommentarieerd op een manier die niemand hem nadoet. Zij geven een beeld van de geneeskundige praktijk ten onzent in de 14de en 15de eeuw en brengen onder meer een overzicht van de rijke geneesmiddelschat die onze voorouders met kennis van zaken wisten aan te wenden. We staan in bewondering voor de som werk die de schrijver verricht heeft, tijdens, en meestal na het dagelijkse bedrijf in zijn apotheek in een Gentse volksbuurt. Ook de plantkundigen die aan botanische systematiek doen, vinden hier een nieuwe bron voor historische studie. Buitenlanders moeten nu niet langer onze middeleeuwse handschriften uitgeven, we hebben geleerden die het, met gezag, zelf kunnen." (einde cit.)

Ondertussen had Vandewiele enkele kleinere Middelnederlandse traktaten uitgegeven : *Warpout uit Den Plaestere van Jerusalem, Sciltwarwe, een oud geneesmiddel, De eerste publikatie in het Nederlands over Alkohol : Aqua vite, dats water des levens of levende water, Dit siin. 24. tekene der doot die Ypocras met hem dede graven, Een Middelnederlands Traktaat over Fysiognomiek, Een Middelnederlands traktaat over Chiromancie*. Deze beide traktaten vinden een plaats in de medische literatuur omdat langs handlijnen en gelaatstrekken getracht werd sommige ziekten op te sporen.

Met W. Braekman gaf hij in 1968 *Een Latijns-Middelnederlands plantenglossarium uit het midden van de 14de eeuw* uit.

In 1969 werd hij laureaat van de Apotheker Frans Daels-prijs van de Kon. Vlaamse Academie voor geneeskunde van België met de uitgave van *Een onbekend Middelnederlands traktaat over huidziekten : Scabies dats rudicheyt*.

In 1970 publiceerde hij, met de steun van de Universitaire Stichting van België het volumineuze werk : *Een Middelnederlandse versie van de Circa Instans van Platearius, naar de handschriften Portland uit het British Museum (XIVe eeuw), en de Universiteitsbibliotheek te Gent (XVe eeuw)*.

In 1982 volgde dan nog "Een recept van gezegende distel uit Sint-Truiden anno 1456."

Vandewiele trachtte ook de aandacht te vestigen op verscheidene botanische werken van Nederlandse bodem : in 1965 "Den Herbarius in dyetse en de verwantschap met Herbarius Latinus en Herbarius in Latino cum figuris." In 1966 "Some notes about the Dutch incunabulum 'Vande eygenscappen der dinghen' (1485), written by Bartholomeus engelsman (XIIIth c.)."

In 1974 schreef hij de inleiding voor een facsimile-uitgave van de "Herbarius in dyetsche", en in hetzelfde jaar : *"Predodoense Nederlandse geschriften over kruiden. Pleidooi voor een Middelnederlands plantensynonymarium."*

Dit waren de voornaamste bijdragen van Dr. Apr. Leo Jules Vandewiele op het gebied van de farmaco-botanie in Middeleeuwen en Renaissance, reden genoeg waarvoor "Zuid-Gewina" en de "Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux" hier heden deze internationale studiedag ter zijner eer hebben ingericht.

Vermelden we nog tenslotte dat L.J. Vandewiele in 1973 benoemd werd tot lector in de Geschiedenis van de Farmacie aan de Faculteit der Farmaceutische Wetenschappen in Gent, en dit tot zijn emeritaat in 1980.

In 1981 volgt dan zijn standaardwerk : *"De Geschiedenis van de Farmacie in België"*, voorafgegaan door *een algemene inleiding tot de Geschiedenis van de Farmacie*.

Leo Vandewiele was ook jarenlang hoofdredacteur van het "Farmaceutisch Tijdschrift van België" (uitgegeven door A.P.B.), lesgever aan de Jonckheerestichting van de Faculteit van Geneeskunde aan de Rijksuniversiteit Gent (R.U.G.), en leerstoel van de Sartonstichting, eveneens aan de R.U.G.

Dames en Heren,

Het initiatief van het bestuur van Zuid-Gewina om deze Internationale Studiedag als huldeblijk aan Dr. Apr. L.J. Vandewiele te doen doorgaan, strekt hen tot ere. Het is dan ook met grote aandacht en genoegen dat we de vijf eminente sprekers uit binnen- en buitenland zullen beluisteren.

Zuid-Gewina, hartelijk proficiat voor dit prachtig initiatief !

Apr. Bernard Mattelaer,
Voorzitter van de Kring
voor Geschiedenis van de Pharmacie.

LAUDATIO DIRK ARNOLD WITTOP KONING*

door L.J. Vandewiele

Het is geen kleine onderneming, het curriculum vitae, de publikaties, de functies, de titels, medailles en erediploma's van Dr. Wittop Koning in enkele woorden te willen samenvatten.

Dirk Arnold Wittop Koning is nu de onbetwiste nestor van de farmacie-historici in Nederland, hij mag ook terugblikken op een onafgebroken bedrijvigheid op het gebied van de studie van de geschiedenis van de farmacie en dit gedurende 45 jaar. Reeds gedurende zijn studententijd heeft hij een 8-tal artikels gepubliceerd over deze discipline en in 1942 verdedigde hij aan de Universiteit van Amsterdam zijn doctorale thesis : *De handel in geneesmiddelen te Amsterdam tot omstreeks 1637*. Zijn promotor was Prof. P. van der Wielen, die de geschiedenis van de farmacie zeer genegen was en bij Wittop Koning het heilig vuur voor deze discipline van de farmaceutische wetenschappen wist aan te wakkeren.

Na zijn apothekersexamen in 1940 was Wittop Koning als officina-apotheker gevestigd te Amsterdam. Zijn volle aandacht moest hij aan het beheer van zijn apotheek besteden en de oorlogsomstandigheden waren niet de geschikste tijd om te publiceren. De Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Pharmacie bestond in 1942 honderd jaar, maar eerst na de oorlog kon het eeuwfeest worden herdacht. In september 1945 werd Wittop Koning door het hoofdbestuur van de Maatschappij verzocht de geschiedenis van de Maatschappij (1842-1942) te boek te stellen. Dit getuigt voor het krediet dat Wittop Koning toen reeds als jonge apotheker-historicus genoot. Van dan af zal de interesse voor de geschiedenis van de farmacie en zijn schrijversdrang hem niet meer loslaten.

Hij werd in 1949 benoemd tot privaat-docent in de geschiedenis van de farmacie aan de Universiteit van Amsterdam. Bij de opening van zijn colleges hield hij een inaugurale les over *Verschuivingen in het apothekersvak in de loop der eeuwen*, een les die heden ten dage nog met veel nut kan nagelezen worden.

Laudation uitgesproken ter gelegenheid van de inaugurale les van Dr. D. A. Wittop Koning aan de Sarton-leerstoel 1993-1994 Rijksuniversiteit Gent, op 2 december 1993.

In die tijd was er in Nederland nog een apotheker, die een drang tot de verbreiding van de historische kennis van de farmacie voelde nl. Dr. P. H. Brans uit Rotterdam. Deze deed een oproep om een Kring voor de geschiedenis van de

farmacie op te richten en dat in Beneluxverband. Brans en Wittop Koning waren mannen die elkaar aanvulden. Brans was un homme du monde, een man die contacten wist te leggen, een stichter. Wittop Koning was de man die inhoud wist te geven aan een stichting, aan een tijdschrift, de man van de wetenschap, de vorser, de auteur. Op de stichtingvergadering van de Kring te Rotterdam op 16 april 1950 heb ik Dirk Wittop Koning voor het eerst ontmoet ; onze samenwerking en vriendschap hebben het nu ruim 43 jaar uitgehouden ! Wittop Koning nam het op zich een *Bulletin* uit te geven samen met Apr. P. Van de Vyvere (Brugge) ; dit jaar gaf hij zijn ontslag na 43 jaar redacteur te zijn geweest.

Brans en Wittop Koning namen ook contact op met Prof. Dr. George Urdang (1884-1960), een uit Duitsland uitgeweken apotheker, die in de U.S.A. president werd van het Institute for the History of Pharmacy in Madison/Wisconsin. Uit deze bespreking ontstond de *Union mondiale des Sociétés d'histoire pharmaceutique*, waaruit nadien met Prof. G. E. Dann uit Kiel de prestigieuze *Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie* is ontsproten. Wittop Koning werd vanzelfsprekend een der stichtende leden. Enkele vrienden en leerlingen van Urdang stichtten bij deze gelegenheid de George Urdang Medal, om van tijd tot tijd een van de meest eminente farmaciehistorici, waar ook ter wereld, te eren. Na Prof. Häflinger (Zwitserland), Dr. Guitard (Frankrijk) en Prof. Folch Andreu (Spanje) werd in 1957 voor de 4^e maal de Urdang Medaille toegekend, ditmaal aan de betrekkelijk jonge apotheker Dr. Wittop Koning, die verkozen werd vóór vele oudere eminente farmacie-historici als Dr. Bouvet, Prof. Zekert, Generaal Roland Guerero, Prof. Dann e.a. Dit wijst op het uitzonderlijke prestige dat Wittop Koning toen reeds genoot.

Hij had ook niet stil gezeten : hij gaf de *Nederlandse Apothekerkalender* uit, waaruit hij dan naderhand een boek samenstelde onder de titel *De Pharmacie en de Kunst*, waarvan intussen Deel VI is verschenen. In binnen- en buitenland gaf hij jaarlijks verscheidene lezingen en verschenen van zijn hand talrijke bijdragen. Met K.M.C. Zevenboom publiceerde hij *Nederlandse Gewichten* in 1953, in hetzelfde jaar *Nederlandse Vijzels*, waarvan hij in 1989 een herbewerkte uitgave verzorgde. In 1954 verscheen zijn boek *Delftse Apothekerspotten*, een standaardwerk dat hij nu in 1991 aangevuld heeft heruitgegeven onder de meeromvattende titel *Nederlandse Apothekerspotten*.

Met Apr. E. Segers (Brussel) gaf hij *De Oude Apotheek in de Benelux* (1958) uit, waarin tal van nog bestaande oude apotheken in de Beneluxlanden worden beschreven en afgebeeld. In de Koninklijke Vlaamse Academie voor

Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der wetenschappen, hield hij een lezing over *De apotheek in de middeleeuwen* (1960). Hij publiceerde in de reeks Monographien zur pharmazeutischen Kulturgeschichte, in 1972 *Pharmazeutische Münzen und Medaillen* en in 1975 *Bronzemörser*. Samen met Prof. Dr. W.-H. Hein publiceerde hij in dezelfde reeks nog : *Deutsche Apotheken Fayencen* (1977), *Die Apotheke in der Buchmalerei* (1981) en *Pharmazie und Graphik* (1991). In 1976 publiceerde Wittop Koning zijn boek : *De farmacie in tekening en prent* en in 1979 *Geneeskunde en Farmacie in de Nederlandse politieke prent*.

In 1986 zag dan zijn rijkgeïllustreerd monumentale werk *Compendium voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Nederland* het licht. Dit magistraal werk, dat een heruitgave moest zijn van Stoeder's *Geschiedenis van de Pharmacie van Nederland* is in feite aangevuld met een bijna halve eeuw persoonlijk werk en studie over het onderwerp. Het is geen verhaal geworden maar een werkdokument, een verzameling van gegevens, die een leidraad zal blijven voor al wie over de studie van de farmacie in Nederland verder wil werken.

Ondertussen heeft Wittop Koning een 250-tal tijdschriftartikels geschreven, een hele reeks boekbesprekingen en inleidingen bij de uitgifte van facsimile-uitgaven. Op talrijke bijeenkomsten in Benelux en in het buitenland heeft hij lezingen gehouden in verscheidene talen.

Het kon niet anders of er werd op hem een beroep gedaan om allerlei functies te bekleden : zo was hij van 1952 tot 1960 penningmeester en van 1975 tot 1983 president van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, thans erevoorzitter ; van 1975 tot 1979 was hij voorzitter van de Union Mondiale d'Histoire de la Pharmacie ; hij was sekretaris en voorzitter van het Genootschap voor de Geschiedenis van de geneeskunde, wiskunde, natuurwetenschappen en techniek (GeWiNa), vice-president van de Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie en bestuurslid of lid van tal van andere verenigingen. Hij was curator van het Medisch-Pharmaceutisch Museum te Amsterdam, van het Veluw Museum te Harderwijk, van de Kruidentuin van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem, enz. te veel om op te noemen.

Aan Dr. Wittop Koning werden zowat alle bestaande onderscheidingen op farmaco-historisch gebied toegekend o.a. zoals gezegd de prestigieuze Urdang-medal U.S.A., de Schelenz-Plakette (Duitsland), de Ferchl-medaille en de Winkler-Plakette (Oostenrijk), de Lauri del Palatino en de Conci-medaille (Italië) e.a.m. Hem werden van een tiental buitenlandse verenigingen het corresponderend- of het erelidmaatschap aangeboden, o.m. door Zuid-GeWiNa in 1961.

Dames en Heren,

Dit was in een notedop het zeer ingekort curriculum vitae van Dr. Dirk Arnold Wittop Koning. Wat de mens nog het meest siert is zijn bereidheid tot

helpen. Zo iemand een beroep doet op zijn fotografisch geheugen of zijn uitgebreide dokumentatie, laat hij zijn eigen werk staan en stelt zich ten dienste om de nodige opzoekingen te doen en verdere dokumentatie aan te wijzen. De auteurs die hem dan ook in hun publikaties bedanken zijn zeer talrijk en de keren dat hij geciteerd wordt zijn ontelbaar. Het leven van Dr. Wittop Koning is een toonbeeld van werkkraft en enthousiasme, van taaie wilskracht, volharding en idealisme en gerust mag hij zoals Horatius van zichzelf getuigen : *Exigi monumentum aere perennius et non omnis moriar*, Ik heb voor mezelf een gedenkteken opgericht, duurzamer dan brons, ik zal nooit geheel sterven.

Het Sarton-comité is vereerd, Dirk, dat je de Sarton-leerstoel 1993-1994 hebt aanvaard, mag ik je dan verzoeken de inaugurale les te willen geven.

10ième Congrès National de Pharmacie

CLUJ-NAPOCA, Roumanie

22-24 SEPTEMBRE 1994

Section "Histoire de la Pharmacie",
sous la direction du prof. Honorius Popescu
(langues : roumain, français, anglais, allemand)

Adresse pour programme et renseignements :
Universitatea de Medicina si Farmacie "Iuliu Hatieganu"
Decanatul Facultatii de Farmacie
Str. Emil Isac, n° 13
RO - 3400 CLUJ-NAPOCA

APOTHEKER ALS GEVOLMAGHTIGD MINISTER

Apothekers Drs. Carel de Haseth, lid van onze Kring, zal op 1 september 1994 in functie treden als de nieuwe gevolmachtigd minister voor de Antillen. De huidige gevolmachtigd minister Edsel A.V. Jesurun zal het Kabinet in Den Haag verlaten, als de nieuwe regering op de Nederlandse Antillen is aangetreden.

De Haseth werd op 22 september 1950 op Curaçao geboren, studeerde farmacie aan de Rijksuniversiteit Leiden en werd in 1976 aangesteld tot hoofd van de apotheek van het St.-Elisabeth Ziekenhuis op Curaçao. Hij is bovendien curator aan de Universiteit van de Nederlandse Antillen en vertegenwoordiger van de Rijksuniversiteit Groningen in de adviescommissie voor Antillaans verplegend personeel.

Samen met zijn echtgenote Chila Bolivar vertaalde hij een zestal boekjes van Dick Bruna in de landstaal Papiamentu. De nieuwe gevolmachtigd minister publiceerde verder literair werk, zowel in het Nederlands als in het Papiamentu. Voor zijn novelle *Katibu di shon* (1988) ontving hij in 1989 de Cola Debrot-prijs van het Eilandgebied Curaçao.

Apotheker Drs. Carel de Haseth

Op farmaceutisch gebied verschenen een aantal artikelen van hem in het *Pharmaceutisch Weekblad* over historische onderwerpen, prijsvorming en geneesmiddelinformatie op Curaçao.

A.R.

DE KRING IN TURNHOUT

Verslag van de bijeenkomst van de Kring in Turnhout/Corsendonck op 22 en 23 mei 1993

Zoals in de bestuursvergadering van onze Kring reeds werd besloten zou een groot deel van de organisatie voor dit congres berusten bij Guy De Munck en Ciry Desmidt.

We kunnen ons bijzonder gelukkig prijzen met de keuze van de fraaie Priorij van Corsendonck, welke gelegen in een mooie landschappelijke omgeving, zorg droeg voor een bijzonder plezierige samenkomst.

Als ontmoetingspunt was gekozen voor het Begijnhofmuseum, waar we grondig werden rondgeleid.

Na een korte stadswandeling kwamen we vervolgens terecht in het wereldberoemde Museum van de Speelkaart. Alhoewel er weinig directe aangrijpingspunten met ons beroep konden worden geduid was ook dit een zeer interessante ervaring. Duidelijk werd hoe belangrijk de rol van de stad Turnhout was voor de productie van de speelkaarten.

Het laatste deel van de dag werd besteed aan het sociale gebeuren.

Het programma van de voordrachten vond in zijn geheel plaats op de zondag.

Hier werden we onthaald door Ciry Desmidt : *Het Farmaceutisch verleden in de Kempen*. Het zeer boeiend verhaal dat zeker nog een vervolg vraagt.

Collega Leo de Causmaecker gaf een academische voordracht met lichtbeelden over een uitermate belangrijke Franse vizel, waarin hij nog eens blijk gaf te beschikken over een goed inzicht in de kunstgeschiedenis.

Er was een voordracht van collega Leupe over Dante als apotheker, waaruit bleek dat er heel wat speurwerk was verricht.

Robert Montagut vergastte ons op mooie dia's van Franse apothekerspotten uit de omgeving van Lyon.

Dr. Rutten gaf een voordracht getiteld : *In het voetspoor van de Indigomaker*, dat vooral van belang is voor hen die belangstelling hebben voor de ontwikkeling van dit terrein.

Tot slot was er een voordracht van de heer de Kok, stadsarchivaris over het vondelingenwezen in de Kempen.

Een goed verzorgd programma met voor elk wat wils.

DE KRING IN GENT

Verslag van de najaarsbijeenkomst van de Kring in Gent op 23 en 24 oktober 1993

Het programma van deze bijeenkomst werd sterk beïnvloed door de laudatio die ons erelid Leo Vandewiele ten deel viel. Het is daarom niet verwonderlijk dat een en ander plaats vond te Gent.

Een belangrijk deel van het Congres vond daarom ook plaats samen met Zuid-GeWiNa.

Nadat de voorzitter van Zuid-GeWiNa, prof. Dr. R. Jansen-Sieben de aanwezigen had verwelkomd konden we genieten van een aantal zeer interessante voordrachten, welke gegeven werden door enkele goede relaties van collega Vandewiele.

Prof. Dr. P. Bockstaele (KUL) sprak een laudatio uit voor ons erelid.

Apr. Bernard Mattelaer deed hetzelfde vanwege zijn relatie tot de Kring.

Voordrachten ter gelegenheid van deze dag :

- Prof. Dr. Nigel Palmer (Oxford) : *The Plants in Bernardus Silvestris Cosmographia*.
- Prof. Laurence Moulinier (Sorbonne) : *Les plantes médicinales chez Hildegard von Bingen*.
- Prof. Dr. H. Bosman-Jelgersma (Leiden) : *De inventaris van een apotheek te Leiden anno 1587*.
- Prof. Dr. Gundolf Keil (Würzburg) : *Mittelalterliche Phytotherapie*.

De tweede dag werd geopend met de algemene vergadering.

Onze voorzitter sprak een in memoriam uit voor onze vrienden Dr. André Guislain en Go Lam San.

Bestuursverkiezing :

Dit was noodzakelijk omdat vier bestuursleden moesten worden vervangen. Dr. A. Guislain, overleden ; prof. Dr. L.J. Vandewiele, prof. Dr. H. Bosman-Jelgersma, Dr. D.A. Wittop Koning en Drs. E.V.A. Dekker, aftredend.

Als nieuwe bestuursleden werden geaccepteerd : Dr. Annette Bierman, Drs. Hugo van der Meer, Dr. Fons Rutten, Apr. Leonard De Causmaecker en Tillo Geldof.

Tijdens de varia werd nadrukkelijk aangedrongen op een vergadering van ons bestuur om een aantal huishoudelijke zaken te regelen.

Na deze vergadering waren er nog een aantal voordrachten :

- Dr. Bierman : *Guajak ; lignum sanctum. Over stampers, stappers en raspers*.
- Prof. Dr. Lemli : *Vesalius en de Farmacie*.
- Dr. L.J. Vandewiele : *Wie was de eerste apotheker die over zijn vak geschreven heeft*.

Zeer toepasselijk werd deze bijeenkomst afgesloten met een bezoek aan de Sint-Baafskathedraal.

DE KRING IN ANTWERPEN

Verslag van de vergadering van het bestuur van de Kring in Antwerpen in de KAVA op 22 januari 1994

Het bestuur was bijna compleet ; Fons Rutten ontbrak met afzegging.

Enkele punten die werden besproken :

Guy Gilijs wordt redacteur België, terwijl zijn functie van bibliothecaris blijft gehandhaafd. Bovendien zal hij i.v.m. de kosten hulppeningmeester zijn voor België.

Als nieuwe penningmeester zal Hugo van der Meer optreden. Hij zal ook zorg dragen voor de contributie-inning van de Nederlandse leden evenals de andere buitenlanders.

Fons Rutten zal Redacteur Nederland worden.

Nog eens vastgelegd is het aftreden van de bestuursleden : A. Guislain, D.A. Wittop Koning, L.J. Vandewiele, E.V.A. Dekker en H. Bosman-Jelgersma.

Tijdens de vergadering werd besloten dit jaar twee congressen in Nederland te laten plaats vinden.

Als voorjaarscongres werd gedacht aan Breda en Vlissingen/Goes.

Er werd ook van gedachten gewisseld omtrent een verering van de oud-bestuursleden.

Gezien het belang van deze bestuursvergadering werd overwogen ten minste éénmaal per jaar bijeen te komen.

Voor wie dat wil kan een kilometervergoeding van BF 10,- of Hfl. 0,52 in rekening worden gebracht.

De eerstvolgende vergadering is gepland op 10 september om 14 uur eveneens in de KAVA.

Ed Dekker zal met Hugo van der Meer de overdracht van de pecunia regelen. P.S. De feitelijke overdracht gaat evenals voorheen weer met de nodige problemen bij de Giro !

De contributie is vastgelegd op Hfl. 45,- of BF 850,-.

De najaarsbijeenkomst werd vastgelegd op 22/23 oktober.

De voorzitter attendeerde de aanwezigen om op zijn verzoek tussen 14 en 28 oktober 1995 een congres in Kortrijk te willen doen plaatsvinden, terwijl de Gesellschaft in Parijs zal vergaderen van 25 tot 29 september 1995.

Voorjaar 1995 zou eventueel in Rotterdam moeten worden bijeengekomen, omdat daar ook de eerste bijeenkomst was 45 jaar geleden.

Er werd nog eens met nadruk opgemerkt om toch vooral tijdens de congressen alle bestuursleden zo veel mogelijk met de andere aanwezigen te laten verkeren, er op toeziende dat het congres voor eenieder aangenaam verloopt.

Tot slot : een prijsreductie voor studerenden.

STATUTEN VAN DE KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

Naam

Artikel 1.

1. De Vereniging is genaamd : Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux - Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie.
2. De Kring is opgericht op 18 april 1950.

Verenigingsjaar

Artikel 2.

Het verenigingsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december daaropvolgend. De contributies, in artikel 4 genoemd, zijn verschuldigd voor elk verenigingsjaar of restend gedeelte daarvan.

Doel

Artikel 3.

De bevordering van de studie van en belangstelling voor de geschiedenis van de farmacie, o.a. door het doen houden van voordrachten en lezingen, het organiseren van congressen, het uitgeven van een "Bulletin", het onderhouden van contact met andere verenigingen op historisch gebied en door alle andere wettelijke middelen, die aan het doel bevorderlijk kunnen zijn.

Leden

Artikel 4.

De Kring kent :

1. gewone leden, d.w.z. personen in de Benelux of elders, die een jaarlijkse contributie betalen ; studenten betalen jaarlijks een gereduceerde contributie.
2. ondersteunende leden, d.w.z. personen, verenigingen, instellingen, instituten, firma's of vennootschappen, die een jaarlijkse donatie bijdragen. De ondersteunende leden hebben geen stemrecht.
3. ereleden, die bijzondere verdiensten hebben ten aanzien van de Kring of van de geschiedenis van de farmacie. Zij worden verkozen door de ledenvergadering op voorstel van het Bestuur en hebben de rechten van gewone leden, doch betalen geen contributie.

Artikel 5.

De ledenvergadering beslist over de toelating van nieuwe leden.

Artikel 6.

Het lidmaatschap eindigt :

1. door overlijden ;
2. door opzegging ; deze opzegging dient te geschieden door schriftelijke ken-

- nisgeving aan de Secretaris vóór 1 december ;
3. door opzegging namens de vereniging ;
 4. door ontzetting ; hiervan staat beroep open op de ledenvergadering.

Ledenvergadering

Artikel 7.

Jaarlijks belegt het Bestuur tenminste één ledenvergadering, bij voorkeur in het najaar en zoveel mogelijk afwisselend in Nederland, België en Luxemburg. Dan worden de jaarverslagen van de Secretaris en Penningmeester behandeld en de contributie voor het volgende jaar vastgesteld.

De agenda moet tenminste veertien dagen te voren aan de leden worden toegezonden. De vergadering zal zoveel mogelijk bestaan uit een huishoudelijk- en een wetenschappelijk gedeelte en bij voorkeur tijdens een weekend worden gehouden. Tot de ledenvergadering hebben gewone leden, ereleden en ondersteunende leden toegang. Tenzij in de Statuten anders is bepaald geschieden de stemmingen bij gewone meerderheid van de geldige stemmen ; bij staking van stemmen beslist de President. Blanco stemmen zijn ongeldig. Indien tenminste vijftien leden bij aangetekend schrijven met opgaaf van redenen zulks aan de Secretaris kenbaar maken, is het Bestuur gehouden binnen twee maanden een ledenvergadering uit te schrijven.

Bestuur

Artikel 8.

Het bestuur telt tenminste zeven leden, waarbij zoveel mogelijk de drie Benelux-landen vertegenwoordigd zijn, te weten : President, Vice-President, Secretaris, Penningmeester, Bibliothecaris-Administrateur, twee Redacteuren van het Bulletin en Assessoren.

De bestuursleden worden door de ledenvergadering uit de leden gekozen. De functies worden door het Bestuur onderling verdeeld : zij kunnen worden gecombineerd.

Een bestuurslid wordt gekozen voor de duur van vijf jaar en is éénmaal terstond herkiesbaar, maar de Redacteuren zijn terstond onbeperkt herkiesbaar. Het Bestuur kan vergoeding van reis- en verblijfkosten ontvangen voor het bezoeken van bestuursvergaderingen en voor de organisatie van ledenvergaderingen. President en Secretaris vertegenwoordigen de Kring in en buiten rechten.

Publikaties

Artikel 9.

De Kring doet op ongeregelde tijdstippen een publicatie verschijnen, genaamd "Bulletin". In dit Bulletin kunnen worden opgenomen : verslagen van gehouden vergaderingen, lezingen en voordrachten, referaten van artikelen van historisch belang, boekbesprekingen en voorts alles wat van farmaceutisch-historisch belang kan worden geacht. De redactie van het Bulletin – behalve over de van het Bestuur uitgaande berichten – berust bij de Redacteuren ; de zorg voor de verzending bij de Bibliothecaris-Administrateur.

Bibliotheek

Artikel 10.

De bibliotheek van de Kring is ter beschikking van de leden volgens regelen,

door het Bestuur te stellen en staat onder beheer van de Bibliothecaris-Administrateur.

De leden worden verzocht van alle door hen samengestelde farmaceutisch-historische publicaties een exemplaar of overdruk ter beschikking te stellen van de bibliotheek van de Kring.

Wijziging van de statuten

Artikel 11.

In deze Statuten kunnen slechts door de ledenvergadering wijzigingen worden aangebracht.

Op de agenda moet de vooropgestelde wijziging worden vermeld en in de ledenvergadering deze worden aangenomen met meerderheid van tenminste twee/derde der geldig uitgebrachte stemmen. Hierbij is artikel 12 lid 3, 4, 5 en 6 van deze statuten van overeenkomstige toepassing.

Ontbinding van de Kring

Artikel 12.

De Kring kan worden ontbonden :

1. a. door een voor dat doel bijeengeroepen verplichte ledenvergadering bij besluit, genomen met tenminste vier/vijfde van de geldig uitgebrachte stemmen ;
- b. door haar insolventie nadat zij in staat van faillissement is verklaard of door opheffing van het faillissement wegens de toestand van de boedel.
2. Een voorstel tot ontbinding kan uitgaan van het Bestuur of van tenminste een zodanig aantal leden als bevoegd is tot het uitbrengen van een tiende gedeelte van de stemmen in een ledenvergadering.
3. Op de in lid 1 sub a bedoelde ledenvergadering moet tenminste drie/vierde van het aantal stemgerechtigde leden aanwezig of vertegenwoordigd zijn.
4. Een lid kan slechts voor één ander lid als vertegenwoordiger optreden, met schriftelijke machtiging van het betrokken lid.
5. Indien het in lid 3 vereiste aantal leden niet wordt bereikt zal het Bestuur met inachtnemen van een termijn van tenminste vier weken een tweede ledenvergadering bijeenroepen, die niet later dan ten hoogste acht maanden na de eerste ledenvergadering zal worden gehouden.
6. Deze tweede ledenvergadering zal, ongeacht het aantal aanwezige of vertegenwoordigde leden, bij besluit genomen met tenminste vier/vijfde van de geldig uitgebrachte stemmen tot ontbinding van de Kring kunnen besluiten.
7. Bij ontbinding van de Kring zal door de ledenvergadering worden bepaald welke bestemming aan de bezittingen van de Kring zal worden gegeven.
8. De Secretaris deelt het besluit van de ledenvergadering aan alle leden mede.

Algemene bepaling

Artikel 13.

In alle gevallen waarin de Statuten of andere door de ledenvergadering vastgestelde Reglementen niet voorzien of deze onduidelijk worden geacht, beslist het Bestuur.

Aldus vastgesteld in de vergadering van 14 september 1986.

LES STATUTS DU CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Nom

Article 1.

1. La Société est nommée : Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie - Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux.
2. Le Cercle est fondé le 18 avril 1950.

Exercice social

Article 2.

L'exercice social court du 1 janvier au 31 décembre. Les cotisations dont il est question à l'article 4 sont dues pour chaque exercice social ou partie de ce dernier.

But

Article 3.

La société a pour but de promouvoir l'étude de l'Histoire de la Pharmacie et d'encourager l'intérêt pour cette science, notamment en organisant des conférences, des causeries et des congrès, en éditant un "Bulletin", en entretenant le contact avec d'autres associations qui s'intéressent à des questions historiques, et par tout autre moyen légal qui peut concourir à la réalisation de ce but.

Membres

Article 4.

Le Cercle se compose :

1. de membres effectifs, c.-à-d. des personnes du Benelux ou à l'étranger, et qui versent une cotisation annuelle ; les étudiants paient une cotisation annuelle réduite.
2. de membres protecteurs, c.-à-d. des personnes, associations, organismes, instituts, firmes ou sociétés payant une donation annuelle. Les membres protecteurs n'ont pas de voix délibérative.
3. de membres d'honneur, qui se sont acquis des mérites particuliers envers le Cercle ou à l'égard de l'Histoire de la Pharmacie. Ils sont élus par l'assemblée des membres sur proposition de la direction. Ils jouissent des prérogatives des membres effectifs sans être astreints à payer la cotisation.

Article 5.

L'assemblée des membres statue sur l'admission des candidats-membres.

Article 6.

L'affiliation prend fin :

1. par décès ;

2. par démission ; cette démission doit être adressée par écrit au secrétaire avant le 1 décembre ;
3. par démission, faite par la société ;
4. par radiation. Il est permis au membre de se pourvoir contre cette décision devant l'assemblée des membres.

Assemblées

Article 7.

La direction organise annuellement au moins une assemblée des membres, de préférence à l'automne et dans la mesure du possible alternativement en Belgique, en Hollande ou dans le Grand-Duché de Luxembourg. Cette assemblée statue sur les rapports annuels du secrétaire et du trésorier, fixe le budget de l'exercice suivant, ainsi que le taux des cotisations de ce dernier.

L'ordre du jour doit parvenir aux membres au moins quinze jours avant la date de l'assemblée. Le programme de la réunion comprendra autant que possible, outre une partie administrative, une partie scientifique. L'assemblée se tiendra dans la mesure du possible pendant un week-end. Peuvent participer à l'assemblée, les membres effectifs, membres d'honneur et membres protecteurs.

Les votes ont lieu à la majorité des voix sauf si les statuts les stipulent autrement ; en cas de parité, la voix du Président est prépondérante. Lorsque quinze membres au moins en expriment le désir au Secrétaire par lettre recommandée circonstancée, la Direction est tenue de réunir une assemblée des membres dans un délai de deux mois.

Direction

Article 8.

La direction de la société au sein de laquelle les trois pays du Benelux seront représentés dans la mesure du possible, se compose d'au moins sept membres : un Président, un Vice-Président, un Secrétaire, un Trésorier, un Bibliothécaire-Administrateur, deux Rédacteurs du Bulletin, et des Assesseurs.

La direction est composée de membres, désignés par l'assemblée des membres. Les fonctions sont partagées au sein de la direction, et peuvent être combinées. Les membres de la direction sont élus pour un terme de cinq ans et sont directement rééligibles pour un terme, mais les rédacteurs sont directement rééligibles pour un temps indéterminé. La direction peut bénéficier d'indemnités de voyage et de frais de séjour pour-participer aux réunions de la Direction et pour l'organisation des assemblées.

Le Président et le Secrétaire représentent le Cercle en droit et en fait.

Publications

Article 9.

Le Cercle édite une publication à des dates indéterminées appelée "Bulletin".

Sont insérés dans le Bulletin : les rapports relatifs aux assemblées, causeries et conférences, des Comptes-rendus d'articles présentant un intérêt au point de vue historique et des critiques de livres, et tout ce qui peut présenter de l'intérêt au point de vue pharmaco-historique.

La rédaction du Bulletin incombe aux rédacteurs, à l'exception des communiqués émanant de la direction. Le soin de l'expédition du Bulletin incombe au Bibliothécaire-Administrateur.

Bibliothèque

Article 10.

La bibliothèque du Cercle est à la disposition des membres selon des règles à fixer par la direction. La gestion est confiée au Bibliothécaire-Administrateur. Les membres sont priés de mettre à la disposition de la bibliothèque du Cercle un exemplaire ou un tiré à part de toutes leurs publications sur des sujets pharmacohistoriques.

Modifications aux statuts

Article 11.

Seule l'assemblée des membres a qualité pour modifier les présents statuts. Les modifications proposées doivent figurer à l'ordre du jour de l'assemblée et être adoptées à la majorité d'au moins deux/tiers des voix valables des membres. L'article 12, paragraphes 3, 4, 5 et 6, est alors appliqué.

Dissolution du Cercle

Article 12.

1. a. par une décision, prise par au moins quatre/cinquième des voix valables des membres, lors d'une assemblée des membres spécialement convoquée à cette fin.
b. par l'insolvabilité du Cercle après une déclaration de faillissement, ou par l'enlèvement du faillissement à cause de la situation des biens.
2. Une proposition de dissolution peut être suggérée par la direction, ou par au moins autant de membres qui ont droit au dixième des voix valables dans une assemblée des membres.
3. Au moins trois quarts des membres qui ont droit de vote doivent être présents ou représentés lors de l'assemblée des membres, prévue dans le paragraphe 1 sub. a.
4. Un membre ne peut représenter qu'un seul membre du Cercle, avec autorisation écrite du membre en question.
5. Si le nombre de membres prévu au paragraphe 3 n'est pas atteint, la direction convoquera une deuxième assemblée des membres dans un délai d'au moins quatre semaines, et cette assemblée se tiendra au plus tard huit mois après la première assemblée ;
6. Cette deuxième assemblée des membres pourrait décider de la dissolution du Cercle, sans considération du nombre des membres présents ou représentés, mais par décision d'au moins quatre/cinquième des voix valables.
7. En cas de dissolution, cette assemblée devra décider de l'affectation à donner aux biens du Cercle.
8. Le secrétaire communique la décision de cette assemblée des membres à tous les membres.

Définition générale

Article 13.

Dans tous les cas où les Statuts ou autres règlements décidés par une assemblée des membres ne sont pas prévus ou incompréhensibles, la direction tranche les questions.

Ainsi décidé à l'assemblée des membres du 14 septembre 1986.

IN MEMORIAM

GO LAM SAN, APOTHEKER

Go Lam San, apotheker

13 augustus 1993 werd door een ongeval uit het leven weggerukt een lid van onze Kring : apotheker Go Lam San. Het bericht van zijn zo plotseling overlijden heeft bij velen een grote schok en verslagenheid teweeggebracht.

San werd geboren op 27 mei 1920 in Besuki op Oost-Java in het toenmalige Nederlandsch Oost-Indië. Hij was een zoon van Chinese ouders. In 1938 kwam hij naar Nederland om farmacie te studeren. Eenmaal afgestudeerd bleef hij in Holland en vestigde zich in 1952 als apotheker te Leiden, in Apotheek Reyst. In de Leidse apothekersgemeenschap was hij een zeer gewaardeerde collega, trouw, meelevend en behulpzaam.

In 1953 stelde Professor Vogelenzang – de hoogleraar-directeur van het Leidse Farmaceutisch Laboratorium – hem aan als docent in de receptuur. Zo zou hij tot aan zijn pensioen in 1985 verbonden blijven aan de Leidse Subfaculteit Farmacie. Hij genoot van het contact met de studenten, die hij twee maal per week behalve praktische kennis, de nodige handvaardigheid en farmacotherapie, ook nog andere wijsheden meegaf, zoals hij zelf eens opmerkte.

In 1969 werd hij bestuurslid van het Medisch Comité Nederland-Vietnam. Hierin heeft hij verschillende functies. Aanvankelijk als lid van het Dagelijks Bestuur, hield hij zich bezig met de inkoop van medicamenten. Later ging zijn bemoeienis vooral uit naar het met Nederlandse steun gebouwde ziekenhuis in Dong Ha, dat zich in een van de zwaarst getroffen gebieden bevond. Hij bezocht Vietnam in 1976, als lid van de eerste delegatie van het Comité. Zijn bezoeken herhaalden zich in 1977, 1981, 1988 en 1992. In juli 1992 trad hij af als vice-voorzitter van het Comité, na een ruim 23-jarig bestuurslidmaatschap. Ter gelegenheid van zijn afscheid werd een boekje uitgegeven dat tot titel heeft : *“De grote trots van San Go”*, waarin vooral zijn grote betrokkenheid met dit project in Vietnam naar voren komt.

Na zijn pensionering in 1985 heeft San bepaald niet stil gezeten. Hij was zeer geïnteresseerd in de Fytotherapie, de wetenschappelijke ontwikkeling van plantaardige geneesmiddelen. In de totstandkoming van het Fytotherapeutisch Formularium der K.N.M.P. had hij een groot aandeel. Ook was hij een van de initiatiefnemers van de oprichting in 1988 van de Nederlandse Vereniging voor Fytotherapie. Hij was tevens actief als voorzitter van de Commissie Toetsing

Fytotherapeutica.

San had veel belangstelling voor de geschiedenis van de farmacie. Hij werd dan ook ruim 20 jaar geleden lid van onze kring en bezocht regelmatig onze bijeenkomsten, waar hij sprekers vaak vragen stelde over het onderwerp van hun lezing.

Zelf hield hij ook voordrachten over historische onderwerpen. Zoals te Antwerpen in 1979 over de geschiedenis van een moderne vijzel met Chinese inscripties en in 1984 te Kortrijk over de ontdekking van insuline. Ook de Farmaceutische Historische Dagen die in Nederland worden georganiseerd, genoten zijn belangstelling. Tijdens de bijeenkomst in 1987 te Delft hield hij een voordracht over *'Mummie als geneesmiddel'*.

Dames en heren, leden van de Kring,

Apotheker Go Lam San was een man met grote belangstelling voor zijn beroep en voor zijn medemensen.

Hij was beminnelijk, maar kon ook zeer fel zijn, vooral wanneer hij onrecht vermoedde.

Hij was een eerlijke, trouwe en behulpzame vriend.

Wij zullen hem nooit vergeten.

Dat hij mag rusten in vrede.

Bronnen

Leidse receptuur-nestor met pensioen.
Interview Pharm. Weekblad 1985, 120, 373.

"De Grote trots van San Go", bij het afscheid van Go Lam San, oktober 1992. Uitg. Alcapress, Gouda.

In memoriam Drs. L.S. Go, apotheker,
Pharm. Weekblad 1993, 128.

Dit *In Memoriam* werd uitgesproken door prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma tijdens de bijeenkomst van de 'Kring' in Gent op zondag 24 oktober 1993.

HOMMAGE A JOSZEF ANTALL, PREMIER MINISTRE DE LA HONGRIE

Notre Académicien József Antall, né en 1932, est décédé le 12 décembre 1993 à Budapest, après une longue et pénible maladie.

L'Ambassadeur hongrois en Belgique, monsieur G. Granasztói a tenu à rendre hommage à son Premier Ministre Antall.

Une messe solennelle fut célébrée en sa mémoire dans la Cathédrale St.-Michel à Bruxelles le dimanche 17 avril 1994 à 16 h., et nombreux était la participation de membres de la famille et des amis.

Dans le chœur prirent place d'aide de camp du Roi Albert II, le Nonce Apostolique de Belgique et des membres des Chevaliers du Saint-Sépulcre.

La messe fut célébrée par son Exc. Mgr. L. De Hovre, évêque et Vicaire-général de l'Archevêché de Malines-Bruxelles ; l'homélie fut prononcée par le rév. Père István Muzslay S.J., professeur émérite de l'Université Catholique de Louvain et président de la Mission Catholique Hongroise, et la Chorale Grégorienne soulignait le service. Tous les textes furent prononcés en quatre langues : latin, hongrois, néerlandais et français.

Les membres belges de l'Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, le Dr. L.J. Vandewiele, phn. L. De Causmaecker et phn. B. Mattelaer ont tenu à participer au service pour rendre hommage à leur ami académicien J. Antall, pour son énorme sens d'organisation lors du Congrès International à Budapest en 1981, et ceci en des circonstances difficiles.

Les hongrois n'ont jamais oublié l'accueil généreux que nombreux de leur enfants ont reçu en Belgique, surtout en Flandres, lors de la grande crise économique mondiale de 1929 (plusieurs d'entre eux sont restés définitivement en Belgique), d'où la grande participation à ce service de nombreux amis hongrois et belges.

A la fin du service la famille Antall recevait les condoléances des participants à cet hommage.

Nous académiciens, nous honorons notre ami József Antall pour sa grande personnalité : un intellectuel d'une volonté ferme mais discrète, qui lui a permis, comme Premier Ministre, de guider son peuple vers une Europe nouvelle. Notre souvenir de lui restera toujours vivant.

Bernard Mattelaer,
secrétaire général de l'Académie
Internationale de l'Histoire de la Pharmacie.

SCIENTIARUM HISTORIA

In dit nummer heeft U kunnen kennis maken met het artikel van Mevrouw Dr. L. Plouvier, dat oorspronkelijk verscheen in het tijdschrift *Scientiarum Historia* 19 (1993).

Dit tijdschrift werd opgericht in 1959 als een middel om de studie van de geschiedenis der geneeskunde (en farmacie), wiskunde en natuurwetenschappen, in het bijzonder met betrekking tot de Lage Landen, te bevorderen. Hoewel de publikatie ervan in 1973 tijdelijk werd stopgezet, had het in de voorgaande vijftien jaren een stevige reputatie opgebouwd in binnen- en buitenland.

In 1990 besloot het Zuidnederlands Genootschap voor de Geschiedenis van de Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen de publikatie van *Scientiarum Historia* te hervatten, als officieel orgaan van het genootschap.

In zijn huidige vorm verschijnt *Scientiarum Historia* tweemaal per jaar. Zoals voorheen publiceert het originele onderzoeksartikelen, gesteld in het Nederlands, Frans, Engels of Duits (met Engelse samenvattingen), over de geschiedenis van de geneeskunde, de farmacie, de wiskunde en de natuurwetenschappen in de Lage Landen of over gerelateerde onderwerpen. Bovendien bevat het ook boekrecensies, aankondigingen en berichten, en een zeer volledige jaarlijkse bibliografie.

De huidige redactie bestaat uit P. Bockstaele (UCL), H. Deelstra (UIA), A. Depoorter (VUB), C. Gysel, R. Jansen-Sieben (ULB en VUB), G. Vanpaemel (EHSAL) en L.J. Vandewiele (RUG).

Een abonnement op *Scientiarum Historia* kost 800 BF voor personen (inbegrepen het lidmaatschap van Zuid-GeWiNa) en 1500 BF voor Instituten. Men kan zich opgeven door het abonnementsgeld te storten op postrekening 000-0879571-72 van Zuid-GeWiNa, B-3001 Leuven.

NOTA BENE ! Het eerstvolgende nummer (1994/1) bevat al de lezingen gehouden op het Farmaco-botanische Colloquium (Gent, 23 oktober 1993) en is bedoeld als "Huldenummer Dr. L.J. Vandewiele". Wij durven hopen dat velen onder U ons in deze financieel moeilijke onderneming zullen willen steunen door onverwijld een abonnement te nemen. Wij danken U daarvoor bij voorbaat.

Prof. Dr. R. Jansen-Sieben.

NECROLOGIE / OVERLIJDENS

S. WITTEBOON, Zeist (NL.)

JASPERS, Venlo (NL.)

P. DELTOUR, Brugge (B)

ARCHIEF

In het archief van de Kring ontbreken volgende nummers van het "Bulletin" : 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 19, 40, 42, 50, 51, 55, 57, 84.

De bibliothecaris aanvaardt dankbaar ieder nummer dat ons archief kan vervolledigen.

Le bibliothécaire accepte avec plaisir tout numéro manquant dans les archives, et imprimé ci-dessus.

Beschikbare "Bulletins" kunnen aangekocht worden tegen 140 BF of Hfl. 7,- per stuk.

Les "Bulletins" disponibles sont à vendre à 140 BF/pièce.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 - Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter - Président : MATTELAER Bernard, Romeinselaan 6, B-8500 Kortrijk
Tel. (056) 22 54 99

Ondervoorzitter - Vice-Président : VERCUYSSSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alsemberg
Tel. (02) 380 78 44

Secretaris - Secrétaire : VAN GELDER Jope, M. Spronkiaan 54, NL-4205 CJ Gorinchem
Tel. apotheek : (018) 302 26 61 - Tel. privé : (018) 302 65 06

Penningmeester - Trésorier : VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst
Tel. (057) 08 13 49

Redacteur - Rédacteur : Dr. RUTTEN Fons, Luytelaer 39, NL-5632 BE Eindhoven
Tel. (040) 41 92 89

Redacteur-Bibliothecaris - Rédacteur-Bibliothécaire :
GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. (016) 40 22 04

Assessoren - Assesseurs :

Dr. BIERMAN Annette, 138a, Rotterdamse Rijweg, NL-3042 AS Rotterdam
Tel. apotheek (010) 415 44 22 - Tel. privé (010) 415 71 36

DE CAUSMAECKER Leonard, Gasstraat 35a, B-9160 Lokeren
Tel. (09) 348 91 44

DE MUNCK Guy, Heidestraat 1, B-2660 Hoboken
Tel. KAVA (03) 280 15 11 - Tel. privé : (03) 827 47 57

GELDOLF Tillo, Kortrijksestraat 114, B-8870 Izegem
Tel. (051) 30 30 50

Ereleden - Membres d'Honneur :

Dr. L.J. VANDEWIELE, Destelbergen (1960) - Lic. P. JULIEN, Paris (1970) - Prof. Dr. K. GANZINGER, Wien (1975) - Prof. Dr. A. HEYNDRICKX, Gent (1975) - Prof. Dr. G. SONNEDECKER, Madison (1975) - Dr. D.A. WITTOP KONING, Amsterdam (1975) - Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) - E.L. AHLRICHS, Nieuwegein (1989) - Mr. L.G. MATTHEWS, Londen (1990) - Prof. Dr. K. ZALAI, Budapest (1990).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) - Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild (Gent) - Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) - Apothekersvereniging Leuven e.o. (Leuven) - Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen - U.C.L. Unité de Pharmacie - UNAPHAZ - Luxembourg

Periodieke bulletin N° 86 - 1ste kwartaal 1994.

Uitgever : Apr. G. Gilias, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode.

Afgiftekantoor 3360 Bierbeek 1

Contributie	850 BF/an	België : C.C.P. 000-1621048-81
	HfL. 45,-/jaar	Nl. : Giro 19.74.912
	140 BF par numéro	HfL. 7,- per nummer